

Stephan Karl Sander-Faes

Historisches Seminar / *Odjel za povijest*
 Universität Zürich / *Sveučilište u Zürichu*
 Karl Schmid-Strasse 4
 CH-8006 Zürich
 stephan.sander@hist.uzh.ch

UDK / UDC

316.3(497.58)“14/15“

doi: 10.15291/misc.2913

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 30. XI. 2019.

ONKRAJ INDIVIDUALNOG: INTELEKTUALCI RENESANSNE DALMACIJE KAO DRUŠTVENO-FUNKCIONALNA SKUPINA

BEYOND THE INDIVIDUAL: RENAISSANCE DALMATIA'S INTELLECTUALS AS A SOCIO-FUNCTIONAL GROUP

Rad nudi uvide u intelektualne elite Dalmacije fokusirajući se na (1) individualna iskustva kako bi se preko njih stiglo do zapažanja o (2) općim trendovima njihova ponašanja kao socioekonomske skupine. I dok ona uključuje poznate pojedince poput Brne Karnarutića, Federika Grisogona i Šime Budinića, autor smatra da treba uključiti i njihove manje istaknute susjede kako bi se postiglo potpunije razumijevanje njihovih aktivnosti po cijelome mletačkom Jadranu, a ponekad i izvan njega, pri čemu se dolazi do novih uvida u privatne živote dalmatinskih intelektualaca, uključujući i njihove međusobne i prostorne veze. Novi uvidi u istraživačko područje kojim dominiraju gradske elite renesansne Dalmacije stečeni su na osnovi istraživanja primarnih izvora koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru te počivaju na širenju istraživačkog opsega i uključivanju razlikovnih elemenata kao što su klasa, obrazovanje i spol kako bi se identificirali obrasci ponašanja.

Ključne riječi: Jadransko more; renesansna Dalmacija; Zadar (Zara); mikrohistorija; isprepletana povijest

This essay offers insights into Renaissance Dalmatia's intellectual elites by focusing, first, on individual experiences to derive, second, general trends about their socio-economic group behaviour. While these include known individuals like Brne Karnarutić, Federik Grisogono, and Šime Budinić, the author argues that we should also include their less-prominent neighbours to arrive at a fuller understanding of their activities throughout, and in some cases beyond, the Venetian Adriatic, thereby revealing new insights into the private lives of Dalmatia's intellectuals, including interpersonal and spatial ties. Based on original research of primary sources preserved in the Croatian State Archives in Zadar, new insights into a field of research dominated by Renaissance Dalmatia's urban elites are gained by widening the scope of enquiry and by including differentiations such as class, education, and gender to identify behavioural patterns.

Keywords: Adriatic Sea, Renaissance Dalmatia, Zadar (Zara), micro-history, entangled history

Uvod¹

Sredinom studenoga 1566. godine četvero ljudi posjetilo je u zadarskoj (zaratinskoj) župi sv. Silvestra kuću poznatog pjesnika, humanista i plemića Brne Karnarutića, poznata i pod imenom *Bernardinus Carnarutus*.² U prisutnosti dvaju svjedoka, Ivana Spigarola (*Joanne Spigarolo*) i lokalnog plemića Ivana Grisogona (*Joanne Grisogono*), Brne je, “moleći zaziv Duha Svetoga, odredio i obećao, da će njegova odsutna biološka kći, časna dama Judita, u skladu s običajima Svete rimske crkve, postati budućom suprugom slikara zvana *Nicolaus de Andreis de Ragusio* [Dubrovnik (Ragusa)]”. Karnarutić je tada “obećao platiti prethodno navedenu umjetniku Nikoli 250 dukata u vrijednosti od £ 6 S 4 po dukatu, koji su trebali biti isplaćeni kako slijedi: 200 dukata nakon četiri mjeseca, kada se ona [Judita] preseli, i to tako da 100 dukata budu plaćeni u gotovini u cijelosti, a 100 dukata u pokretnoj i nepokretnoj imovini”; preostalih 50 dukata trebali su “biti isplaćeni na Božić ... sljedeće godine”. U zamjenu i “kao protutežu mirazu *Nicolaus* je obećao svojoj supruzi 50 dukata” te joj je uz to obećao, koristeći formulacije uobičajene za suvremene bračne ugovore, da će “marljivo čuvati [miraz] te ga neće zlorabiti, već će ga vratiti ... u odgovarajuće vrijeme”.³

¹ Ranija verzija članka bila je predstavljena 21. travnja 2018. god. u Splitu na Colloquium Marulianum XXVIII. Zahvaljujem organizatorima, osobito Bratislavu Lučinu, kao i publici čiji su komentari uvelike doprinijeli ovom radu.

² Topografski podaci slijede današnje konvencije, a prilikom prvog spomena u zgradama se navode povijesni ekvivalenti na talijanskom jeziku; izuzeci su mjesta koja su općepoznata, poput Rima i Venecije. Antroponimi se navode onako kako se javljaju u primarnim izvorima; izuzeci su općepoznati pojedinci poput Brne Karnarutića ili Šime Budinića. Na sličan način, ali i kako bi se povećala čitljivost, preveo sam sve citate, dok se originalni tekstovi nalaze u pojedinim bilješkama. Valja istaknuti da se ti prijepisi donose onako kako se javljaju u primarnim izvorima, tj. nisu uvijek u skladu sa standardnim latinskim pravopisnim i/ili gramatičkim pravilima. Mletačka je godina počinjala u ožujku, što se obilježava u tekstu dodatkom “m. v.” (*more veneto*); kalendarske norme na ostatku Jadrana manje su jasne. Ukoliko nije navedeno drugačije, svi se datumi navode onako kako se javljaju u izvorima.

³ “Personaliter constitutus spectabilis dominus Bernardinus Carnarutus Nobilis Jadre sponte cum invocatione Spiritus Sancti Destinavit, et promisit honestam Damicellam Juditam

Introduction¹

In mid-November 1566, four individuals visited the house of the renowned poet, humanist, and nobleman *Bernardinus Carnarutus*, also known as Brne Karnarutić, in Zadar’s (Zara) Saint Sylvester parish.² In the presence of two witnesses, *Joanne Spigarolo* and local nobleman *Joanne Grisogono*, Bernardinus, “praying to invoke the Holy Spirit destined, and promised, his absent natural daughter, the honourable young lady Judita, in accordance with the rites of the sacrosanct Roman church, to become the future wife of master-painter *Nicolaus de Andreis de Ragusio* [Dubrovnik (Ragusa)]”. Karnarutić then “promised to give the afore-mentioned master Nicolaus 250 ducats, valued at £ 6 S 4 per ducat, to be disbursed as follows: 200 ducats at the time of her [Judith’s] relocation four months hence, 100 ducats paid by tale and another 100 ducats in movable and immovable property”; the remaining 50 ducats were “due at Christmas ... the following year”. In exchange, and “as a counter-dowry master Nicolaus promised his spouse 50 ducats”, which he further promised, using wording common to contemporary marriage contracts, to “diligently maintain, and not to misuse [the dowry], and to return [it] ... on the appropriate occasion”.³

¹ An early version of this article was presented at the Colloquium Marulianum XXVIII in Split, Croatia, on 21 April 2018. My thanks go to the organizers, in particular Bratislav Lučin, and the audience whose comments greatly benefitted this article.

² Topographical information follows present-day conventions, with their historical Italian equivalents given in parentheses when first mentioned; exceptions are those places generally familiar, e.g., Rome and Venice. Anthroponyms are reproduced as they appear in primary sources; exceptions are individuals generally familiar, e.g., Brne Karnarutić or Šime Budinić. In a similar vein, and to increase legibility, I have translated all quotes, with the original wording in some of the footnotes; note that these transliterations are reproduced as they appear in the primary sources, i.e., not always consistent with standardized Latin orthography and/or grammar. The Venetian year began in March and, if necessary, this is referenced through the addition of “m.v.”, or *more veneto*; calendrical norms in the rest of the Adriatic are much less clear; unless indicated otherwise, all dates are reproduced as they appear in the sources.

³ “Personaliter constitutus spectabilis dominus Bernardinus Carnarutus Nobilis Jadre sponte cum invocatione Spiritus

U ovom radu analizirat ću neke od djelatnosti kojima se bavila intelektualna elita Dalmacije 16. stoljeća, kad nisu bili zauzeti razmišljanjem, pisanjem ili publiciranjem, kao što je u Karnarutićevu slučaju bilo prilagođavanje Ovidijevih metamorfoza, ili ono što će s vremenom postati najstariji južnoslavenski povijesni ep. Iako je dosta toga poznato o istaknutim humanistima renesansne Dalmacije, poput Federika Grisogona, liječnika školovana u Padovi i autora medicinskih rasprava, ili Šime Budinića iz Zadra (Zara), bilježnika, teologa i pisca, puno je manje informacija dostupno o sveukupnoj intelektualnoj eliti regije.⁴ Pišući o kasnosrednjovjekovnoj Dalmaciji, Neven Budak

In this essay, I will explore some of the activities in which sixteenth-century Dalmatia's intellectual elites engaged in when they were not busy thinking, writing, or publishing, as in Karnarutić's case, adaptations of Ovid's metamorphoses or what eventually became the oldest South-Slavic historical epic. While a lot is known about Renaissance Dalmatia's prominent humanists such as Federik Grisogono, a Padua-trained physician and author of medical treatises, and notary, theologian, and author Šime Budinić of Zadar (Zara), much less information is available about the region's intellectual elites as a group.⁴ Writing about late medieval Dalmatia, Neven Budak held that this group should be "understood as an independent category

eius filiam naturalem, licet absentem, in sponsam et futuram uxorem pro verbo legitime de presenti, secundum ritum Sacro Sancte Romae Ecclesie Magistro N[ico]lao de Andreis de Ragusio Pictori, Ibidem presenti, et eadem dominam Iuditha acceptanti per eadem verba legitima de presenti secundum dictum Ritum Sancti Romae Ecclesie in eius sponsa et uxorem legitimam, Pro dote [et] Dotis nomine dicta domina Iuditha Idem spectabilis dominus Bernardinus eius Pater promisit dare dicto magistro Nicolao Ducatos Ducentos et quinquaginta in ratione £ 6 S 4 pro ducato hoc modo, videlicet, Tempore transductionis que erit hinc ad quatuor menses proxime futuro ducatos Ducentos, Ducatos centum in pecunia numerata, et centum in tot bonis mobilibus a dicto sponse, pro eos amicos etstimandis, Reliquos vero ducatos quinquaginta promisit dare ad Festum Nativitatis domini nostri Iesu Christi subsequentis quod erit in fine anni 1567, Et praefatus Magister Nicolao Promisit, et promittit dare pro contradote dicta eius sponsa Ducatos quinquaginta ad rationem ut supra, quam dotem et contradotem ascendentur ad Sumam ducatorum tricentorum idem Magister Nicolaus promisit bene, et diligenter custodare, et non malignare, sed dare redere, et restituere dicte eius sponse ut Casus, et casus dederit in occasionem Casum dotis restituendi, Que omnia etc. partes superscripti promiserunt etc. sub obligatione etc. Actum Jadre domi habitationis superscripti spectabili domini Bernardini posita in Contrata Sancti Silvestri, presentibus domine Joanne Spigarolo et domino Joanne Grisogono [testibus habitis etc.]" DAZD 31, BZ – Zadar (XII-1797), 1279-1797, bilježnik Johannes a Morea, kutija I, svežanj 1, knjiga 6, f. 25v, 12. studenog 1566. Sve informacije koje su suviše bit će nadalje ili skraćene ili se uopće neće navoditi [nap. prevoditelja: koristit će se standardne kratice: kut. za kutiju, fasc. za svežanj te knj. za knjigu]; valja istaknuti da "f." (*folio*) označava paginaciju koju su odredili arhivisti, dok se "c." (*carta*) odnosi na originalnu paginaciju izvora.

⁴ Za biobibliografske podatke o Karnarutiću v. Tatarin 2009; o Grisogonu v. Grmek 2002; o Budiniću v. Švelec 1989; Sander-Faes 2014: 178-189; i Sander-Faes (u tisku).

Sancti Destinavit, et promisit honestam Damicellam Juditam eius filiam naturalem, licet absentem, in sponsam et futuram uxorem pro verbo legitime de presenti, secundum ritum Sacro Sancte Romae Ecclesie Magistro N[ico]lao de Andreis de Ragusio Pictori, Ibidem presenti, et eadem dominam Iuditha acceptanti per eadem verba legitima de presenti secundum dictum Ritum Sancti Romae Ecclesie in eius sponsa et uxorem legitimam, Pro dote [et] Dotis nomine dicta domina Iuditha Idem spectabilis dominus Bernardinus eius Pater promisit dare dicto magistro Nicolao Ducatos Ducentos et quinquaginta in ratione £ 6 S 4 pro ducato hoc modo, videlicet, Tempore transductionis que erit hinc ad quatuor menses proxime futuro ducatos Ducentos, Ducatos centum in pecunia numerata, et centum in tot bonis mobilibus a dicto sponse, pro eos amicos etstimandis, Reliquos vero ducatos quinquaginta promisit dare ad Festum Nativitatis domini nostri Iesu Christi subsequentis quod erit in fine anni 1567, Et praefatus Magister Nicolao Promisit, et promittit dare pro contradote dicta eius sponsa Ducatos quinquaginta ad rationem ut supra, quam dotem et contradotem ascendentur ad Sumam ducatorum tricentorum idem Magister Nicolaus promisit bene, et diligenter custodare, et non malignare, sed dare redere, et restituere dicte eius sponse ut Casus, et casus dederit in occasionem Casum dotis restituendi, Que omnia etc. partes superscripti promiserunt etc. sub obligatione etc. Actum Jadre domi habitationis superscripti spectabili domini Bernardini posita in Contrata Sancti Silvestri, presentibus domine Joanne Spigarolo et domino Joanne Grisogono [testibus habitis etc.]" DAZD 31, BZ – Zadar (XII-1797), 1279-1797, notary Johannes a Morea, box I, fascicle 1, book 6, f.25v, 12 November 1566. Hence all redundant information is either abbreviated or omitted; note that 'f.' (*folio*) indicates pagination applied by archivists whereas 'c.' (*carta*) refers to the sources' original pagination.

⁴ For biblio-biographical information on Karnarutić see Tatarin 2009; on Grisogono see Grmek 2002; on Budinić see Švelec 1989; Sander-Faes 2014: 178-89; and Sander-Faes (forthcoming).

smatra da tu skupinu treba “razmatrati kao zasebnu kategoriju koja ne pripada svećenstvu”. Iako je Budak izričito isključio svećenstvo iz te kategorije (a da nije učinio isto za aristokraciju), ovaj rad svjesno uključuje članove i aristokracije i svećenstva.⁵ Dva su razloga za to, jedan analitički, a drugi praktični. Što se tiče prvoga, izuzimanje intelektualaca koji su plemićkog roda i/ili pripadaju svećenstvu značajno bi smanjilo uzorak i time gotovo onemogućilo odgovarajuću analizu. Što se tiče drugog, samo preklapanje tih kategorija jednostavno je preveliko da bi se povukla jasna granica između učenog aristokrata koji je usto i svećenik ili obrazovani pravnik (i *vice versa*). Uza sve to, a uzimajući u obzir raširenu praksu pravnika i fizičkih osoba da koriste zastupnike, takva distinkcija nepotrebno komplicira analizu.⁶ Razmatranje većeg broja osoba od interesa omogućuje povjesničaru da stekne bolje razumijevanje intelektualne i obrazovane elite renesansne Dalmacije, osobito njihove ekonomske aktivnosti i društvenog ponašanja. Takav pristup daje novi uvid u dinamiku, interakcije i geografski raspon diljem u osnovi zajedničkog sociokulturnog kruga jadranskog bazena.⁷ Tako osmišljen i baziran na bogatim, iako slabo korištenim bilježničkim spisima sačuvanim u Državnom arhivu u Zadru, ovaj rad nudi originalan, iako eksperimentalan, prilog proučavanju intelektualnih elita ovog područja tijekom jednako slabo istraživanih desetljeća sredine 16. stoljeća.⁸

Nakon kratka uvodnog pregleda renesanse na Jadranu i njegove glavne sile, Mletačke Republike, koja je tijekom 16. st. postupno gubila svoj značaj, ovaj rad ima dva glavna cilja: prvi je proučiti brojne i raznolike veze između pojedinaca, mjesta i njihovih aktivnosti te smjestiti intelektualne elite Dalmacije u širi kontekst mletačke

and not belonging to the clergy”. While Budak explicitly discounted clerics from this category (without making similar unequivocal statements about the nobility), this essay consciously includes members of both nobility and clergy.⁵ This is due to two main reasons, one analytical and the other practical. As regards the former, exclusion of intellectuals of noble descent and/or ecclesiastical adherence would considerably reduce the sample size, thus all but precluding its analysis. As concerns the latter, the sheer overlap between the categories is simply too large to draw clear-cut differentiations between a learned nobleman who is also a cleric or a trained jurist (and vice versa). In addition, given the wide-spread practice of recourse to representatives by both legal and natural persons, such a distinction stands to unnecessarily complicate the analysis.⁶ An increase of the number of persons of interest allows the historian to gain a fuller understanding of Renaissance Dalmatia’s intellectual and educated elites, in particular of their economic activities and social behaviour. Such an approach reveals new insights into the dynamics, entanglements, and geographical ranges throughout the essentially *shared* socio-cultural environment of the Adriatic basin.⁷ Thus conceived, and based on the rich, but under-used, notarial manuscripts preserved in the Croatian State Archives in Zadar, this essay offers an original, if tentative, contribution to the study of the region’s intellectual elites during the similarly under-researched middle decades of the sixteenth century.⁸

Following a brief introductory overview of the Renaissance Adriatic and its main, if over the course of the sixteenth century waning, power, the Republic of St Mark, this essay pursues two primary objectives: first, to study the many and variegated connections between individuals, places, and their activities and place Dalmatia’s intellectual elites

⁵ Budak 1997: 187-188, citat na str. 188.

⁶ O tim pitanjima, doduše, fokusirajući se na izvanpravno rješavanje konflikata, v. i Sander-Faes 2018: 142-147.

⁷ Opći pregled daje Doumerc 2001.

⁸ O izvorima usp. *Pregled arhivskih fondova ...*, 2006: 881-884; o širem značenju zadarskog arhiva usp. Schmitt 2011: 47-49. O kasnosrednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj urbanoj povijesti Zadra v. Raukar *et al.* 1987; o 15.-17. stoljeću vidjeti Raukar 1977 (za 15. st.), Sander-Faes 2013 (za 16. st.) i Mayhew 2008 (za 17. st.).

⁵ Budak 1997: 187-8, quote on 188.

⁶ On these points, although focused on extrajudicial conflict resolution, see also Sander-Faes 2018: 142-7.

⁷ General overview by Doumerc 2001.

⁸ On the source base cf. *Pregled arhivskih fondova ...*, 2006: 881-884; on the wider importance of Zadar’s archives cf. Schmitt 2011: 47-49. On Zadar’s late medieval and early modern urban history Raukar *et al.* 1987; on the fifteenth through seventeenth centuries, see Raukar 1977, Sander-Faes 2013, and Mayhew 2008, respectively.

povijesti.⁹ Drugi se dio fokusira na obične ljude, kako bi se proširilo polje znanstvenog istraživanja kojim su predugo dominirali najistaknutiji pojedinci renesansne Dalmacije. Pristupajući problematici na taj način, ali u isto vrijeme uzimajući u obzir brojne *Razlike* (npr. društveni položaj, status, sklonosti, itd.),¹⁰ moguće je sveobuhvatnije rekonstruirati, analizirati i procijeniti ono što su John Martin i Dennis Romano nazvali “centralnim paradoksom mletačke povijesti”, odnosno “izrazitim kontrastom između tendencija Mlečana da se predstavljaju i percipiraju u kontekstu fiksiranih kategorija i temeljnih stvarnost[i] ekonomske, društvene i geografske fluidnosti”.¹¹ S obzirom na to da se oni – kao i većina drugih radova – referiraju samo na stanovnike grada Venecije, to znači da je ovaj rad, u osnovi, prvi pokušaj da se jadranski dijelovi *Stato da mar* uključe u tu važnu znanstvenu raspravu. U skladu s time, sekundarni je cilj ovog članka steći preciznije razumijevanje toga što je to značilo živjeti u renesansnoj Dalmaciji te povezati individualna, lokalna iskustva sa širim mletačkim svijetom.

Mletački Commonwealth

U pozadini je ovog rada mletačko *Imperijalno doba* koje se odnosi na razdoblje od oko 200 godina, od kasnog 14. do kasnog 16. st., kada su Mlečani vladali područjem od rijeke Adde, koja se nalazi nekoliko kilometara istočno od Milana, sve do istočnog Sredozemlja, uključujući Kretu i Cipar.¹² U isto vrijeme kad je Lav sv. Marka raširio svoja

⁹ Standardni su priručnici o Veneciji *Storia della cultura veneta*, 1976-1986, u šest svezaka, *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, 1986-1992, u dva sveska, i višesveščana *Storia di Venezia*, 1992-2002. Bibliografski su korisna djela Martin & Romano 2000 i Dursteler 2013.

¹⁰ Bourdieu 2015 [1979].

¹¹ Martin & Romano 2000: 21 (moja izmjena), gdje nakon te rečenice slijedi ovo: “Odnos između društvenog i komercijalnog svijeta u Veneciji, koji je bio u stalnom gibanju, te prikaza Venecije kao stabilnog društva zahtijeva dalje proučavanje i analizu.”

¹² Chambers 1970. Najvažniji radovi su Arbel 1996; Arbel 2013; o vladarima iz Venecije v. O'Connell 2009; osobito o Jadranu v. Krekić 1996; o mletačkoj ekspanziji na talijanskom tlu vidjeti sada Knapton 2013.

within the larger field of Venetian history.⁹ The second part focuses on the street level to expand a field of research that for too long has been dominated by Renaissance Dalmatia's most outstanding individuals. In approaching the subject matter in this fashion while at the same time remaining conscious of a number of *Distinctions* (e.g., class, status, taste, etc.),¹⁰ it becomes possible to more comprehensively reconstruct, analyse, and assess what John Martin and Dennis Romano have called “the central paradox in Venetian history”, that is, “the sharp contrast between the tendency of the Venetians both to represent and to think about themselves in terms of fixed categories and the underlying realit[ies] of economic, social, and geographic fluidity”.¹¹ As they – and most other studies – refer to the inhabitants of the city of Venice (proper), this means, in practice, that this essay is also a first attempt to include the Adriatic parts of the *Stato da mar* into these relevant specialist discussions. In so doing, this essay's secondary objective is to gain a more nuanced understanding of what it meant to live in Renaissance Dalmatia, and to relate individual, local experiences to the wider Venetian world.

A Venetian Commonwealth

Venice's *Imperial Age* provides the background of this essay, which refers to the roughly 200 years from the late fourteenth to the late sixteenth century when the Venetians ruled over territories up to the river Adda a few miles east of Milan to the eastern Mediterranean, including Crete and Cyprus.¹² As the Lion of St Mark spread its wings, the contemporaneous

⁹ The standard textbooks on Venice are the six-vol. *Storia della cultura veneta*, 1976-1986; the two-vol. *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, 1986-1992; and the multi-vol. *Storia di Venezia*, 1992-2002. Bibliographical guidance by Martin & Romano 2000; and Dursteler 2013.

¹⁰ Bourdieu 2015 [1979].

¹¹ Martin & Romano 2000: 21 (my modification), where this sentence is followed by this: “The relation between the social and commercial world of Venice, which was constantly in motion, and the representation of Venice as a stable society needs further study and elaboration.”

¹² Chambers 1970. The main works are by Arbel 1996; Arbel 2013; on the rulers from Venice O'Connell 2009; on the Adriatic specifically Krekić 1996; on Venetian expansion on the Italian mainland now see Knapton 2013.

krila, nastalo je i Otomansko Carstvo, što je dovelo do važne i dugoročne promjene na moru: obje su se sile ubrzo proširile diljem jugoistočne Europe i istočnog Sredozemlja, a jednom kad su osvojili većinu država koje su ih razdvajale, uspostavljena je nova surova zbilja:¹³ “Ne može se živjeti u blizini Turaka”, zapisao je u 17. st. venecijanski povjesničar Giovan Battista Nani, “a da se ne postane njihov neprijatelj.”¹⁴

Ovaj članak fokusiran je na renesansnu Dalmaciju, koju je Venecija ponovno stekla zajedno s ostatkom onih teritorija na koje su Anžuvinci bili polagali pravo sizereniteta (s iznimkom Dubrovnika) početkom 15. stoljeća.¹⁵ Tijekom narednih desetljeća Mlečani su reorganizirali svoje nove akvizicije u skladu s vlastitim ekonomskim, vjerskim, pravnim i političkim interesima.¹⁶ Iako te promjene nisu bile u potpunosti bez svojih prednosti za određeni dio lokalne populacije, one su značajno utjecale na brojne običaje, norme i mogućnosti koje su bile dostupne stanovnicima dalmatinskih gradova.¹⁷ Nakon 1409. dužnosnici Presvijetle Mletačke Republike, koje je *Signoria* poslala kako bi upravljali u njeno ime, zauzeli su sve upravne i crkvene pozicije na vlasti, dok

emergence of the Ottoman empire brought with it an equally important and long-lasting sea change: both powers quickly expanded throughout the South-eastern Europe and the eastern Mediterranean, however, once most polities located between them had been taken over by either of them, another harsh reality settled in:¹³ “One cannot live next to the Turks”, seventeenth-century Venetian historian Giovan Battista Nani wrote, “without becoming an enemy of them.”¹⁴

This essay’s focus rests on Renaissance Dalmatia, reacquired by Venice together with the rest of the formerly Angevin claims of suzerainty (with the exception of Dubrovnik) at the beginning of the fifteenth century.¹⁵ Over the course of the ensuing decades, the Venetians re-organised their new acquisitions in accordance with their own economic, ecclesiastical, juridical-legal, and political interests.¹⁶ These transformations, while not without benefits for certain parts of the local population, considerably affected the various conventions, norms, and possibilities available to the inhabitants of Dalmatian’s cities and towns.¹⁷ After 1409, the Most Serene Republic’s officials, sent by the *Signoria* to govern on the republic’s behalf, assumed all positions of temporal and ecclesiastical power

¹³ Za Otomansko Carstvo započeti s Goffman 2009; pregled pružaju Finkel 2007: 3-151; Imber 2010: 25-53; Vatin 2001; za bibliografiju v. Kreiser 2010: 161-214. Za otomansko osvajanje jugoistočne Europe v. Fine 1987: 499-611; za recentan razvoj v. radove u *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates* (ed. Schmitt 2016).

¹⁴ Nani 1686: vol. II, 24: “È certo, che à Turchi niuno può star vicino senza essere, ò diuenir’ inimico, e che alla scimitarra fatale dell’Ottomano, la Repubblica [di Venezia], che è la più prossima, è la più espota.” Usp. Mayhew 2008: 16.

¹⁵ Pregled v. u Raukar 2008. Za Dubrovnik započeti s Budak 1997; standardan povijesni pregled je u dvosveščanom Foretić 1980; koncizan pregled kod Stuard 1992 i Harris 2003; ne smiju se zaobići radovi u Krekić 2007 i Krekić 1997; v. i druge važne studije, npr. Stjepana Ćosića i Nenada Vekarića, Dušanke Dinić-Knežević, Zdenke Janeković-Römer, Vesne Miović i Ignacija Voje.

¹⁶ Raukar 1981: 103.

¹⁷ Za mletačko viđenje usp. Arbel 1996: 974-976; Arbel 2013: 144-164, 182-193; Cozzi 1997: 292, 302; Mueller 1996. Za viđenje mletačkih prekomorskih vladara v. O’Connell 2009: 27-33; za recentnu sintezu v. Schmitt 2009: 90-100. O uključivanju u *Stato da mar* v. Ortalli 2002: vol. II, 52-54; za iscrpno dokumentiran primjer v. Orlando 2002: 52-74.

¹³ On the Ottoman Empire start with Goffman 2009; overviews by Finkel 2007: 3-151; Imber 2010: 25-53; Vatin 2001; bibliographical guidance by Kreiser 2010: 161-214. On the Ottoman conquest of south-eastern Europe Fine 1987: 499-611; for recent developments see the essays in *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates* (ed. Schmitt 2016).

¹⁴ Nani 1686: vol. II, 24: “È certo, che à Turchi niuno può star vicino senza essere, ò diuenir’ inimico, e che alla scimitarra fatale dell’Ottomano, la Repubblica [di Venezia], che è la più prossima, è la più espota.” Cf. Mayhew 2008: 16.

¹⁵ Overview by Raukar 2008. On Dubrovnik start with Budak 1997; the standard history are the two vols. by Foretić 1980; concise accounts by Stuard 1992; and Harris 2003; do not miss the essays in Krekić 2007; and Krekić 1997; other main studies by, e.g., Stjepan Ćosić and Nenad Vekarić, Dušanka Dinić-Knežević, Zdenka Janeković-Römer, Vesna Miović, and Ignacij Voje.

¹⁶ Raukar 1981: 103.

¹⁷ As seen from Venice, cf. Arbel 1996: 974-6; Arbel 2013: 144-64, 182-93; Cozzi 1997: 292, 302; Mueller 1996. On the perspective of Venice’s overseas rulers O’Connell 2009: 27-33; for a recent synthesis Schmitt 2009: 90-100. On incorporation into the *Stato da mar* Ortalli 2002: vol. II, 52-54; for an extensively documented example Orlando 2002: 52-74.

su u isto vrijeme određene nebitne suradničke funkcije ponudili raznim lokalnim plemićkim i pučkim elitama.¹⁸

Općenito govoreći, znanstvena istraživanja od kraja Hladnog rata do danas iznijela su na svjetlo dana, ili revitalizirala, brojne konceptualne pristupe koji variraju od komparativno terminološki jasnih markera poput "dominacije" i nešto manje jasnih termina poput "carstva" sve do generičkih i doslovnih izraza poput "venetokracije".¹⁹ U zadnje vrijeme ona su dodatno proširena brojnim analizama Erica Durstelera, Nathalie Rothman i Holly Hurlburt, koje su, gradeći na prokušanim povijesnim tradicijama diplomatske i pravne povijesti, dodale snažnu nadimperijalnu dimenziju i naglasile kulturne elemente širenja mletačke vlasti kroz vrijeme i prostor.²⁰ Upravo je u sklopu te posljednje kategorije smješten ovaj rad, s osobitim naglaskom na kulturno širenje i iskustva koja nadilaze ona imperijalna; to se reflektira i u konceptualnom pristupu, točnije u promišljanju da je cijela Mletačka Republika *commonwealth*.²¹ Nevezano uz pojedinačne preferencije, ti noviji pristupi problematici, koliko god su ukorijenjeni u bogatu historiografsku tradiciju, služe kao sigurni temelji

while at the same time offering certain non-essential participatory opportunities to the various local noble and non-noble elites.¹⁸

Speaking very broadly, research since the end of the Cold War has brought forth, or re-emphasised, a number of conceptual approaches that range from comparatively clear-cut terminological markers such as "domination" and the more vague designation of "empire" to more generic and literal expressions like "Venetocracy".¹⁹ These have been further augmented in recent years by a number of studies by Eric Dursteler, Nathalie Rothman, and Holly Hurlburt that, building on time-tested historical traditions of diplomatic and legal history, add a strong trans-imperial dimension and emphasise the cultural elements of the diffusion of Venetian power across time and space.²⁰ It is within this latter category, with particular emphasis on cultural diffusion and trans-imperial experiences, that this essay is positioned; this is reflected in the conceptual approach, namely to conceive of the *entire* Venetian republic as a *commonwealth*.²¹ Irrespective of one's preferences, these recent approaches, embedded as they are in rich historiographic traditions, serve as reliable foundations for further study. Taken together, these tendencies may contribute to the continued deconstruction of

¹⁸ Za posljedice na samu Veneciju v. Chojnacki 2000: 268-269; Cozzi 1973: 325-327. Za posljedice na *Stato da mar* u cijelosti v. Arbel 1996: 975; Doumerc 1996: 164-178; O'Connell 2009: 57-74. Za Dalmaciju v. Budak 1997: 186, 194-196; Krekić 1987: 188-192; v. i Pederin 1987: 143; Raukar 1977: 301-306.

¹⁹ Za "dominaciju" v. npr. Ortalli 2009; Knapton 1992; Doumerc 1996, kao i monografije, između ostalih, Eugeniya Bacchiona, Sally McKee i Egidija Ivetica. "Carstvo" preferiraju npr. Arbel 2013; O'Connell 2009; u vezi s time, o mletačkome "kulturnom imperijalizmu" v. npr. O'Connell 2013; Georgopoulou 2001. Pojam "venetokracija" potječe iz radova u *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee, XIII-XVIII sec.* (eds. Maltezou, Tzavara & Vlassi 2009).

²⁰ Dursteler 2006; Rothman 2012; Hurlburt 2016.

²¹ Definiranje Mletačke Republike kao "političke zajednice, komonvelta" (*commonwealth*) potječe od Sander-Faes 2013: 17-18; originalnost toga u svom su predgovoru istaknuli Gherardo Ortalli i Bernd Roeck (*Il commonwealth veneziano ...*, 11-13). To je nadahnulo organiziranje znanstvenog skupa naslova "Il commonwealth veneziano" koji je održan 6.-9. ožujka 2013. u Veneciji, iako ta činjenica nije navedena u zborniku radova sa Skupa koji su uredili Ortalli, Schmitt & Orlando 2015 (*Il commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della repubblica. Identità e peculiarità*).

¹⁸ On the effects on Venice proper Chojnacki 2000: 268-9; Cozzi 1973: 325-7. On its effects on the *Stato da mar* in general Arbel 1996: 975; Doumerc 1996: 164-78; and O'Connell 2009: 57-74. On Dalmatia specifically Budak 1997: 186, 194-6; Krekić 1987: 188-192; see also Pederin 1987: 143; Raukar 1977: 301-6.

¹⁹ On "domination", e.g., Ortalli 2009; Knapton 1992; Doumerc 1996; and the monographs by, among others, Eugenio Bacchion, Sally McKee, and Egidio Ivetic. "Empire" is preferred by, e.g., Arbel 2013; O'Connell 2009; relatedly, on Venetian "cultural imperialism", see, e.g., O'Connell 2013; Georgopoulou 2001. "Venetocracy" derives from the essays in *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee, XIII-XVIII sec.* (eds. Maltezou, Tzavara & Vlassi 2009).

²⁰ Dursteler 2006; Rothman 2012; Hurlburt 2016.

²¹ The framing of the Venetian republic as a "commonwealth" derives from Sander-Faes 2013: 17-8; the originality thereof was noted in their preface by Gherardo Ortalli and Bernd Roeck (*Il commonwealth veneziano ...*, 11-3). It inspired a conference, "Il commonwealth veneziano", which took place on 6 to 9 March 2013, in Venice, although this fact was omitted in the proceedings ed. by Ortalli, Schmitt & Orlando 2015 (*Il commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della repubblica. Identità e peculiarità*).

za dalje analize. Sveukupno, ove tendencije mogu pridonijeti daljoj dekonstrukciji još uvijek prevladavajućeg “jednstrana iščitavanja prošlosti Venecije”, iako se iste te analize često opet fokusiraju na metropolu u laguni, a u manjoj mjeri na talijansko kopno.²²

U posljednje vrijeme općenito je porastao broj analiza načina i modaliteta mletačkog vladanja, osobito na prostoru Jadrana, ali su ti naponi bili neravnomjerno raspoređeni u vremenu i prostoru:²³ brojna istraživanja pristupala su temi ili kroz “više na niže” analizu,²⁴ i/ili su proučavala probleme koji su, konceptualno govoreći, bili usko vezani uz npr. vojne teme, različite trgovačke, upravne i crkvene elite, ili su se fokusirala na ekonomski razvoj.²⁵ Na kraju, tu su i novija istraživanja o najvidljivijim ostacima stoljetne mletačke vlasti, fortifikacijama i simbolima poput krilatog lava.²⁶

Uzimajući u obzir te povijesne prijelomnice, ovaj se rad fokusira na dalmatinske renesansne humaniste – “intelektualce” – i na njihove “privatne” živote tijekom 16. stoljeća. Ipak, prije nastavka, potrebno je izložiti nekoliko konceptualnih i terminoloških pojašnjenja, osobito u vezi s razmatranim pojedincima i njihovim “intelektualnim” aktivnostima. Slijedeći tipologiju Nevena Budaka, “intelektualac” je svatko tko je ili stekao formalno obrazovanje, poput diplome na sveučilištu (npr. liječnici, pravnici), ili je radio kao “bilježnik, kancelar ili učitelj”, neovisno o stupnju njihova formalnog obrazovanja. Kao dodatne pokazatelje Budak je naveo još i pripadnost svećenstvu i/ili plemstvu, uz koje bi trebalo dodati još i razlike poput

the hitherto prevailing “unilinear readings of Venice’s past”, yet many of these same studies continue to focus on the lagoon metropolis and, to a lesser degree, on the Italian mainland.²²

Recent years witnessed a noticeable increase in studies on the modes and modalities of Venetian rule in general and in the Adriatic in particular, yet these efforts are unevenly distributed across time and space:²³ many studies either approach their objects of enquiry in a top-down manner²⁴ and/or investigate issues that remain, conceptually speaking, rather confined to, e.g., military matters, the various mercantile, temporal, and ecclesiastical elites, or focus on economic development.²⁵ Finally, there are also new studies on the most visible remnants of centuries of Venetian rule, fortifications and symbols such as the winged lions.²⁶

With respect to these historiographic benchmarks, this essay focuses on Renaissance Dalmatia’s humanists – “intellectuals” – and their “private” lives in the sixteenth century. Before progressing, however, a few conceptual and terminological clarifications are required, in particular with respect to the persons of interest and their “intellectual” activities. Following Neven Budak’s typology, an “intellectual” is anyone who either obtained formal education such as university graduates (e.g., physicians, lawyers) or who worked as “notaries, chancellors or school teachers”, irrespective of formal training. Budak further mentioned adherence to either the clergy and/or the nobility as additional markers, to which distinctions such as class, gender, and social status as well as geographical location should be

²² Martin & Romano 2000: 27.

²³ Dobri recentni primjeri uključuju Benyovsky Latin 2009; Dokoza 2009; Mlacović 2008; Schmitt 2013; Schmitt 2015.

²⁴ Npr. baza podataka *Rulers of Venice*, eds. Kohl, Mozzato & O’Connell 2009, <http://rulersofvenice.org/> (pregledano 26. listopada 2018.); Schmitt 2011; Schmitt 2019 [<https://books.openedition.org/cdf/6261>].

²⁵ Usp., npr., razvoj kasnosrednjovjekovne ekonomske povijesti Dalmacije od starijih, nacionalistički pristranih interpretacija u Novak 1928, preko preispitivanja u Kolanović 1979, do suvremenih sintetskih prikaza u Raukar 2000. Usp. i Schmitt 2009: 82-90. O uvođenju koncepta vojne revolucije ranoga modernog doba u dalmatinsku historiografiju v. Vrandečić 2013.

²⁶ Za Zadar v. Žmegač 2009: 189-190; Mocellin 1992. Opširnije o lavovima Sv. Marka v. Rizzi 2012.

²² Martin & Romano 2000: 27.

²³ Good recent examples include Benyovsky Latin 2009; Dokoza 2009; Mlacović 2008; Schmitt 2013; Schmitt 2015.

²⁴ E.g., the *Rulers of Venice* database, eds. Kohl, Mozzato & O’Connell 2009, <http://rulersofvenice.org/> (accessed 26 October 2018); Schmitt 2011; Schmitt 2019 [<https://books.openedition.org/cdf/6261>].

²⁵ Follow, e.g., the development of late medieval Dalmatian economic history, from the older, nationalistically biased interpretation by Novak 1928; via the re-assessment by Kolanović 1979; to the current synthetic account by Raukar 2000. Cf. also Schmitt 2009: 82-90. On introduction of the concept of an early modern military revolution into Dalmatian scholarship see Vrandečić 2013.

²⁶ On Zadar Žmegač 2009: 189-90; and Mocellin 1992. On the lions of St Mark, exhaustively, Rizzi 2012.

staleža, roda i društvenog statusa kao i geografske lokacije.²⁷ Gradeći je na tim spoznajama, analiza koja slijedi uključuje iskustva "intelektualaca" koji bi pripadali bilo kojoj od tih kategorija jednako kao i prije spomenute dodatne pokazatelje.

Što se tiče posljednje karakteristike, geografsko je podrijetlo osobito informativno, a to je zbog dvaju razloga: s jedne strane, kad bi (naprimjer) bilježnik ili odvjetnik potjecao iz drugog grada, ali bi radio u Zadru (ili drugdje), ovaj pojedinac bi trebao steći u najmanju ruku boravište, ako već ne građanski status u svome novom gradu stanovanja. U istoj mjeri, problematika vezana uz građanski status i boravište izrazito je slabo istraživana tema i u kontekstu same Venecije, a stanje istraživanja još je lošije kad se promatra teritorij izvan lagune.²⁸ Uzevši u obzir ta historiografska ograničenja, a kao sljedeći korak u punijem razumijevanju djelovanja i ponašanja renesansnih intelektualaca, ova analiza nastoji pomaknuti raspravu onkraj onih očitih distinkcija poput stjecanja znanja, staleža i društvenog statusa.²⁹

Bogatstva arhiva Dalmacije, u slučaju ovog rada prikladno fokusiranih na Zadar, dopuštaju nam da napravimo presjek kroz sve te kategorije i pokazatelje te nam uz dodavanje geografskih informacija omogućuju sveobuhvatniju rekonstrukciju

added.²⁷ Building on these insights, the following analysis includes experiences of "intellectuals" who would fall in any of these categories as well as the additional markers mentioned above.

As regards the latter aspect, geographical provenance is particularly telling, and it is so for two main reasons: on the one hand, if (say) a notary or lawyer originated in a different city but worked in Zadar (or elsewhere), this individual would have had to acquire at the very least residency rights, if not citizenship, in his new city of residence. By the same token, issues pertaining to both citizenship and residency are thoroughly under-researched topics with regard to Venice proper, and the state of the art is even less satisfactory once one ventures beyond the lagoon.²⁸ Given these historiographic limitations, and as a next step to attain a fuller understanding of how Renaissance intellectuals acted and behaved, the following analysis attempts to move the debate beyond the obvious differentiations such as educational attainment, class, and social status.²⁹

The archival riches of Dalmatia, in the case of this contribution exemplarily focused on Zadar, allow us to cut across these categories and markers, and by adding geographical information, they enable a more comprehensive reconstruction of everyday life, embedded in its various communicative, cultural,

²⁷ Budak 1997: 188.

²⁸ Iako postoji obilje studija koje se bave strancima, pojedincima i skupinama, osobito u velikim trgovačkim središtima, ti se ljudi obično mogu identificirati jer su bili drugačiji od većinskog stanovništva; v. npr. radove u *Union in Separation ...*, 2015. Za podatke o samoj Veneciji sada v. Ravid 2013; Burke 2014. Uz brojne druge studije L. Čoralić, u vezi s gore istaknutom temom v. osobito Čoralić 2006; Čoralić 2008; Čoralić 2011.

²⁹ Prepoznavanje klase i/ili statusa može se dodatno povećati ako se, pored obiteljskih prezimena, uzmu u obzir još i druge informacije poput titula, počasnih epiteta te opisa zanimanja koji uključuju, npr., nadzornika skladišta baruta (*supramassarius munitionum*), kancelara komune (*cancellarius communitatis*), odvjetnika (*causidicus*), doktora obaju prava, kanonskog i civilnog (*leges utriusque doctor*), doktora medicine (*artium et medicinae doctor*), doktora kanonskog prava (*decretorum doctor*), službenika zadužena za uvoz stranih vina (*officium stimarie vini forensis*), knjigovođu ili pisara u fiskalnoj komori (*scontrus/scriba camera fiscalis*), tajnika pomorskih nadzornika (*secretarius provisoris classis*), viteza (*eques*) i kapetanova kancelara (*cancellarius capitaneus*); Sander-Faes 2013: 83-86, 111-141.

²⁷ Budak 1997: 188.

²⁸ While there is a wealth of studies on individuals and groups of foreigners, especially in larger commercial hubs, these people are usually identified because they are different from the majority population; see, e.g., the essays in *Union in Separation ...*, 2015. For guidance on Venice proper now see Ravid 2013; Burke 2014. Apart from a number of her other studies, and with respect to the point made above, see esp. Čoralić 2006; Čoralić 2008; Čoralić 2011.

²⁹ Class/status affiliation can further be augmented by including additional information other than family surnames such as titles, honorific epithets, and descriptions of one's profession; these include, e.g., overseer of the powder magazines (*supramassarius munitionum*), communal chancellor (*cancellarius communitatis*), attorney (*causidicus*), doctor of both canon and civil law (*leges utriusque doctor*), medical doctor (*artium et medicinae doctor*), doctor of Canon Law (*decretorum doctor*), official responsible for the import of foreign wines (*officium stimarie vini forensis*), accountant or scribe in the fiscal chamber (*scontrus/scriba camera fiscalis*), secretary of the naval overseer (*secretarius provisoris classis*), knight (*eques*), and captain's chancellor (*cancellarius capitaneus*); Sander-Faes 2013: 83-6, 111-41.

svakodnevnog života, duboko ukorijenjena u njegovim brojnim komunikacijskim, kulturnim, ekonomskim, lingvističkim, političkim, religijskim i društvenim kontekstima.³⁰ Razmatranje što većeg njihova broja omogućuje povjesničaru da poveže razne lokalne i regionalne situacije s odgovarajućim makrokontekstima poput normativnog porotka, sekularnog i (ili) crkvenog, jezika i znanja, društvenih odnosa i ekonomskog razvitka.³¹ Tako osmišljena, mogu se rekonstruirati razna ispreplitanja, neka neočekivana, mnoga zajednička i sa zamjetnim preklapanjem između pojedinačnih mikro-, mezo- i makrokonteksta.³² Smatram da je u potpunosti opravdano predložiti da se do potpunijeg razumijevanja prošlosti – u ovom slučaju renesansnog Jadrana – može doći najprije kombiniranjem kvantitativnih generalizacija “višeg ranga”, ili “izvana”, s dubinskom analizom *individualnih* stvarnosti.³³

Primjeri iz Zadra 16. stoljeća

Sigurno je da se svi primjeri koji slijede neće baviti pojedincima prominentnima poput Brne Karnarutića i njegove biološke kćeri Judite te njihovim prisnim vezama s Dubrovnikom, niti je to moguće. Ipak, većina situacija koje su opisane u tekstu koji slijedi usporedive su s primjerom danim na početku, a razlike su u nijansama, ne u tipu. Općenito govoreći, intelektualne elite regije

³⁰ Općenito i s naglaskom na moderno i suvremeno urbano okruženje, ali ipak analitički korisno za urbanu povijest predmodernih vremena usp. Löw 2008: 15-73, osobito 66-68, gdje autor zagovara identifikaciju tih konstitutivnih elemenata pored posljedica ljudskog djelovanja i usporednih pristupa. Usp. još i Landwehr 2012.

³¹ Za Crkvu u Dalmaciji v. Šanjek 2008; usp. i situaciju u (samoj) Veneciji preko Cristellon & Meidel Menchi 2013; D'Andrea 2013. Za jezik, pismenost i književnost više v. kod Krekić 1985; Krekić 1995; Šimunković 2001; Metzeltin 2009.

³² Za dobre primjere v. Burke 2014; Sander-Faes 2017.

³³ Brewer 2010; de Vivo 2010. Valja zamijetiti da se oba autora isključivo usredotočuju na razvoje u zapadnim jezicima pa stoga istočno Sredozemlje – a posebice Jadran – ostaje izvan njihova vidokruga. V. također, iako sa sličnim upozorenjem, radove u *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Komplementär oder inkommensurabel?* (ed. Schlumbohm 2000). Za pomorsku mikrohistoriju iz perspektive osmanista usp. Heywood 2013: 84-89.

economic, linguistic, political, religious, and social contexts.³⁰ Consideration of as many of these as possible allows the historian to connect the various local and regional situations to their respective macro-contexts such as the normative order, secular and (or) ecclesiastical, language and knowledge, social relations, and economic developments.³¹ Thus conceptualised, a variety of entanglements, some unexpected, many shared, and with considerable overlap between individual micro-, meso- and macro-contexts can be reconstructed.³² It is, I would argue, quite reasonable to propose that we can arrive at a fuller understanding of the past – the Renaissance Adriatic, in this case – by first combining quantitative generalisations “from above”, or “from outside”, with in-depth analysis of *individual* realities.³³

Examples from the Sixteenth-Century Zadar

Certainly not all of the following examples involve, nor could they, around individuals as prominent as Brne Karnarutić, his natural daughter Judith, and their intimate ties to Dubrovnik. Yet, most of the instances discussed in the following were comparable to opening example, with the differences of degree, not in kind. Generally speaking, the region's intellectual elites and their activities exhibited considerable flexibility in terms of their geographical

³⁰ In general, and with an emphasis on modern and contemporary urban settings, but nonetheless analytically fruitful for Urban History in pre-modern times, cf. Löw 2008: 15-73, esp. 66-68, in which the author argues for the identification of these constitutive aspects in addition to the consequences of human agency and comparative approaches. Cf. further Landwehr 2012.

³¹ On the Church in Dalmatia Šanjek 2008; cf. the situation in Venice (proper) via Cristellon & Meidel Menchi 2013; and D'Andrea 2013. On language, literacy, and literature see further Krekić 1985; Krekić 1995; Šimunković 2001; and Metzeltin 2009.

³² Good examples incl. Burke 2014; Sander-Faes 2017.

³³ Brewer 2010; de Vivo 2010. Note that both authors focus exclusively on developments in western languages and thus the eastern Mediterranean – and the Adriatic in particular – remain outside their purview. See also, albeit with a similar caveat, the essays in *Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Komplementär oder inkommensurabel?* (ed. Schlumbohm 2000). Cf., on maritime micro-history from an Ottomanist perspective, Heywood 2013: 84-89.

i njihove aktivnosti pokazuju značajnu fleksibilnost po pitanju svoje geografske i društvene difuzije kao i svojih profesionalnih djelatnosti, što je razvidno u prokuratorskom ugovoru napisanu na zahtjev Frane Tomazeja (*Franciscus Thomaseus*). Plemičkog podrijetla, on je bio rodom s dalmatinskog otoka Raba (Arbe), smještena u Kvarnerskom zaljevu (Quarnero), a živio je i radio kao bilježnik u Zadru između 1548 i 1561. godine. *Franciscus* je početkom 1558. god. bio pozvan na vjersku ceremoniju – patricijsko krštenje – u Veneciji, što indicira njegove bliske veze s određenim elitnim društvom, iako na kraju u njoj nije mogao osobno sudjelovati. Umjesto toga, poslao je dva predstavnika da ga zastupaju “pred svetom krstionicom u prilici još nerođenog sina ili kćeri slavnog gospodina Markantonija Kornelija (*Marcus Antonius Cornelius*) [Marc’Antonio Corner], patricija Venecije i njegove jednako glasovite supruge”. Svakako su ta dva poslanika trebala pripadati društvenom statusu koji priliči događaju te nije iznenađujuće to što je *Franciscus* odabrao “veličanstvenog gospodina Michaela Fuscarena [Michele Foscare], sina slavnog gospodina Jeronima (*Hieronymus* [Gerolamo]), patricija Venecije, i gospodina Kristofora Nassija (*Christophorus de Nassis*)”, koji je bio izdanak najprestižnije zadarske plemićke obitelji koja je imala dugotrajnu i istaknutu tradiciju služenja Presvijetloj Mletačkoj Republici.³⁴

³⁴ “Temporibus et pretura etc. Coram viro Nobile Jadrensis domino Donato Ciuaello honorando Judice examinatore curia Jadra; Personaliter constitutus spectabilis dominus Franciscus Thomaseus Civis Jadrae, sponte omni quo potuit meliori solemniori et firmiori modo quo in hijs fieri potest atque debet fecit, constituit, creavit, nominavit et solemniter ordinavit suos ueros certos et firmos procuratores, Nuntios, commissos et interpretes speciales, videlicet, Magnificum dominum Michaelem Fuscaren Magnifici domini Hieronimi Nobilem Venetiarum et dominem Christophorum de Nassis nobilem Jadrae absentes tamquam presentes, simul et in solidum, specialiter et expresse ad nomine dicti domini constituentis et pro eo admouendum ad sacrum baptismatis fontem filiolum vel filiolum nascitutum et nascituram celeberrimi domini Marci Antonij Cornelij Patritij Veneti et eius celeberrima uxoris eorumque filium qui lattandis est suis ipsi manibus seu alter eorum Tenendum omniaque dicendum atque agendum que age queque dici consuevere in eiusmodi celebritate ab hijs qui compatrum nomine absque vinculo colligandi sund omnium fontium Lauandorum

and social diffusion as well as their professional activities, as demonstrated by a procuratorial contract written at the request of one *Franciscus Thomaseus*. Of noble descent, he was originally from the Dalmatian island of Rab (Arbe), located in the Kvarner Gulf (Quarnero), and he lived and worked as a notary in Zadar between 1548 and 1561. In early 1558, Franciscus had been invited to attend a religious ceremony – a patrician’s baptism – in Venice, which suggests his close ties to certain elite circles, yet he found himself unable to attend in person. Instead he turned to two individuals to represent him “at the holy Baptismal font on the occasion of the yet unborn son or daughter of the much-acclaimed lord Marcus Antonius Cornelius [Marc’Antonio Corner], patrician of Venice, and his equally much acclaimed wife”. Obviously the two appointees had to be of social standing commensurate to the occasion, and so it is hardly surprising that Franciscus selected as his representatives the “magnificent lord Michael Fuscaren [Michele Foscare], son of the glorious lord Hieronymus [Gerolamo], patrician of Venice, and the lord Christophorus de Nassis”, the latter being a scion of Zadar’s most prestigious noble families with a long and distinguished record of serving the Most Serene Republic.³⁴

³⁴ “Temporibus et pretura etc. Coram viro Nobile Jadrensis domino Donato Ciuaello honorando Judice examinatore curia Jadra; Personaliter constitutus spectabilis dominus Franciscus Thomaseus Civis Jadrae, sponte omni quo potuit meliori solemniori et firmiori modo quo in hijs fieri potest atque debet fecit, constituit, creavit, nominavit et solemniter ordinavit suos ueros certos et firmos procuratores, Nuntios, commissos et interpretes speciales, videlicet, Magnificum dominum Michaelem Fuscaren Magnifici domini Hieronimi Nobilem Venetiarum et dominem Christophorum de Nassis nobilem Jadrae absentes tamquam presentes, simul et in solidum, specialiter et expresse ad nomine dicti domini constituentis et pro eo admouendum ad sacrum baptismatis fontem filiolum vel filiolum nascitutum et nascituram celeberrimi domini Marci Antonij Cornelij Patritij Veneti et eius celeberrima uxoris eorumque filium qui lattandis est suis ipsi manibus seu alter eorum Tenendum omniaque dicendum atque agendum que age queque dici consuevere in eiusmodi celebritate ab hijs qui compatrum nomine absque vinculo colligandi sund omnium fontium Lauandorum parentibus Infanti autem quam totus fuerit benedicendum beneque precandum suis uerbis, Promittens se habere ratum, grati atque firmum habiturum totum id et quicquid pro dictos procuratores suos, et interpretes actum, dictum et gestum fuent in promissis sub obligatione omnium suorum bonorum

U skladu s prije spomenutim naglaskom na dalmatinske manje poznate intelektualne elite, ti primjeri mogu se kategorizirati ovako: (1) vlastita trgovačka i poslovna suradnja s drugim pravnim i/ili fizičkim osobama koja je mogla uključivati aktivnosti poput onih komercijalnih, prikupljanja dugova i slično; (2) ekonomske aktivnosti u tuđe ime, koje su služile kao poveznica između prijašnje i sljedeće kategorije; (3) predstavničke dužnosti, uključujući i prokuratorske obveze, guvernerske potrebe, pravno predstavljanje i izvan-sudske nagodbe; i, konačno, "društvene" veze, što je možda i najproblematičnija kategorija, jer se neki od primjera koji pripadaju ovoj skupini mogu u jednakoj mjeri pripisati i drugim navedenim kategorijama (jednoj ili više njih).³⁵ Što se tiče izvora, zaključci ovog rada temelje se na svim sačuvanim ugovorima koje je zapisalo petnaest zadarskih javnih bilježnika, između 1. siječnja 1540. i 31. prosinca 1569. godine; u njihovim knjigama protokola sačuvano je sveukupno 6425 pojedinačnih ugovora.³⁶

Razmatrani arhivski izvori, u kontekstu prve analitičke skupine, odnosno trgovačkih i poslovnih aktivnosti, neinformativni su po pitanju trgovačkih dobara ili robe, ali su iznimno rječiti o zemljišnim transakcijama. Sukladno tomu, doznajemo, naprimjer, o brojnim bilježnicima, poput Petra de Bassana (*Petrus de Bassano*), ili svećenicima, poput Mateja de Marchettisa (*Matthaeus de Marchettis*), koji se (osim u svojim vlastitim) spominju u brojnim bilježničkim knjigama protokola. U slučaju prvospomenutoga, Petar je "u ime Katarine, svoje časne i mlade supruge, stekao" nekretninu odmah izvan zadarskih gradskih bedema

parentibus Infanti autem quam totus fuerit benedicendum beneque precandum suis uerbis, Promittens se habere ratum, grati atque firmum habiturum totum id et quicquid pro dictos procuratores suos, et interpretes actum, dictum et gestum fuent in promissis sub obligatione omnium suorum bonorum mobilium et stabilium presentium et futurorum. Actum In Palatea Jadra Presentibus Ibidem spectabile domino Aloysio de Begna et domino Francisco Fanfoneo Nobilibus Jadre etc." DAZD 31 BZ, Simon Budineus, I, 1, 2, c. 95r, 2. veljače 1558.; v. i Sander-Faes 2013: 76.

³⁵ Usp. Sander-Faes 2016: 83-6.

³⁶ Više podataka pruža Sander[-Faes] 2011: 32-40 i, za dokumentaciju, 269-293; za više podataka o izvorima v. bilj. 8.

The following examples, and in line with the afore-mentioned emphasis on Dalmatia's less prominent intellectual elites, have been categorised as follows: first, commercial or business engagements with other legal and/or natural persons on one's own behalf, which may include activities such as commercial activities, the debt collection, and the like. Second, economic activities on someone else's behalf, which serve as a bridge between the former and the following category; third, representative duties, including procuratorial obligations, gubernatorial requirements, legal representation, and extrajudicial settlements. Finally, "social" engagements, and this is perhaps the most problematic category, as some of the instances found in this group would also fit into one or more of the other three categories.³⁵ As for the sources, this essay's findings are based on all surviving contracts notarised by Zadar's fifteen civil law notaries between 1 January 1540 and 31 December 1569; in their protocol books, a total of 6,425 individual contracts have survived.³⁶

In terms of the first analytical grouping, commercial or business activities, the archival sources in question are comparatively silent on trade goods and commodities, yet they are quite revealing with respect to real estate transactions. Thus, we are able to find out about, for instance, a number of notaries like Petrus de Bassano or the cleric Matthaeus de Marchettis who appear in a number of notarial protocol books (other than their own). In the case of the former, Petrus "acquired, on behalf of his honourable and young wife, Catherina" real estate property just outside Zadar's city walls "in the place called *valle magistra*", that is, in the area known today as Brodarica (Valdimaistro-Cabrona). The notary did so "to fulfil the obligations to his father-in-law and in accordance to the marriage contract, which obliges said buyer to spend [the dowry] and

mobiliium et stabilium presentium et futurorum. Actum In Palatea Jadra Presentibus Ibidem spectabile domino Aloysio de Begna et domino Francisco Fanfoneo Nobilibus Jadre etc." DAZD 31 BZ, Simon Budineus, I, 1, 2, c.95r, 2 February 1558; see also Sander-Faes 2013: 76.

³⁵ Cf. Sander-Faes 2016: 83-6.

³⁶ Further information provided in Sander[-Faes] 2011: 32-40, and the documentation on 269-93; for further information on the source base see note 8.

“na terenu zvanu *valle magistra*”, odnosno prostoru koji se danas zove Brodarica (Valdimaistro-Cabrona). Bilježnik je to učinio “kako bi ispunio svoju dužnost prema svekru, a u skladu s bračnim ugovorom koji obvezuje navedenog kupca da potroši [miraz] i investira ga u nepokretnu imovinu, na kojoj će dijelom biti zakupci napoličari, a dijelom će ona biti neobrađivana, s maslinama i drugim plodonosnim stablima”. Za iznos od 35 dukata, koje je Petar platio u gotovini s omjerom od £ 6 S 4 po dukatu, kupio je sveukupno 9 morgena zemlje.³⁷

Djelatnost Petrova sugrađanina, “Mateja de Marchettisa (*Mattheo de Marchettis*), kanonika i predstojnika samostana sv. Mihovila” koji je stekao, “u ime svog nećaka Horatija, jedan morgen zemljišta smještena *Ad arcum* odmah uz, prema jugoistoku, vinograd Hellene Dobrocince [Dobrocinaz]” na prostoru koji se danas zove Kolovare (Colovare). U toj je transakciji Matej predstavljao svog nećaka Horatija de Marchettisa (koji je i sam bio bilježnik), a koji je prethodnom vlasniku “Jakovu Botroviću (*Jacobus Botrouich*), sinu pokojnog Simona iz Zadra i stanovniku sela Grussi [Grusi (Grue)]”, u gotovini platio iznos od £ 70.³⁸ Drugi članovi zadarske obrazovane elite javljaju se u nizu bilježničkih spisa, kao, naprimjer, kada

invest it in immovable property, in part with tenant-share-croppers on it, and in part uncultivated, with some olive trees and other fruit-bearing trees”. In exchange for the price of 35 ducats, which Petrus paid in cash at the rate of £ 6 S 4 per ducat, he acquired a total of nine morgen of land.³⁷

The activity of Petrus' fellow citizen, “Mattheo de Marchetis, canon and provost of the Abbey of St Michael's”, who acquired, “on behalf of his nephew Horatio, one morgen of real estate located *Ad arcum* right next to, towards the southeast, the vineyard of Hellena Dobrocince [Dobrocinaz]” in the area known today as Kolovare (Colovare). In this transaction, Matthaëus represented his nephew Horatio de Marchettis (who was himself a notary), and who paid the previous owner, “Jacobus Botrouich, son of the late Simon of Zadar, and a resident of the village of Grussi [Grusi (Grue)]” the sum of £ 70 in cash.³⁸ Other members of Zadar's educated elites appear throughout the notarial records, as, for instance, when “*ser* Martinus Mestrouich, a citizen and resident of Zadar” leased four morgen of land to “*ser* Gasparo Gasparouich, salt-tax official of Zadar”. The property, located “in the vicinity of the place called Dolaz on the island of Ugljan [Ugliano]”, was transferred to Gasparo – or his share-cropping tenants – for the duration of two

³⁷ “dominus Marinus de Grisogonis quondam domini Maurj nobilis Jadre ... alienauit Egregio Juvenij domino Petro de Bassiano quondam spectabili Causidicj domini Marcj Antonii Notario ac habitatore Jadre ... Ementi vice, ac nomine honeste Juvenis domine Catharine, eius uxoris, ac pro ea eius quondam hereditatis, ac Successoribus ex denarijs ut dixit habitis ab eius Socero pro dote, et nomine dotis dicte domine Catherine, eius uxoris que denaria promisit, et Se obligauit dicto eius Socero per Instrumentum Contractus nuptiarum, ut asservit ipse Emptor Expendere, et Inuestire In bonis stabilibus gognalia nonem, ut circa, terrenij partim vineati per socales, et partim deri, Cum aliquot olinarijs, ac alijs arboribus fructiferis desuper existentibus, posita, ac Jacens In loco uocato valle magistra ... Pro pretio, ac nomine verj Certi Justi ac deffiniti pretij ducatorum triginta quinque auri ad rationem £ 6 S 4 pro ducato quod totum, ac Integrum pretium dictis dominus venditor dixit contentus, ac Confessus fuit ac publice manifestauit habuisse, ac recepisse a praefato domine Emptore ...”. DAZD 31 BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, A, c. 39v, 6. ožujka 1540. (istaknuo autor). 1 morgen, ili *gonjaj* = c. 2,370 m², prema *Zadarski statut ...*, 1997: 759.

³⁸ DAZD 31 BZ, Daniel Cavalca, I, 1, 4, f. 30r-f. 30v, 16. siječnja 1557. m. v. [1558] (istaknuo autor).

³⁷ “dominus Marinus de Grisogonis quondam domini Maurj nobilis Jadre ... alienauit Egregio Juvenij domino Petro de Bassiano quondam spectabili Causidicj domini Marcj Antonii Notario ac habitatore Jadre ... Ementi vice, ac nomine honeste Juvenis domine Catharine, eius uxoris, ac pro ea eius quondam hereditatis, ac Successoribus ex denarijs ut dixit habitis ab eius Socero pro dote, et nomine dotis dicte domine Catherine, eius uxoris que denaria promisit, et Se obligauit dicto eius Socero per Instrumentum Contractus nuptiarum, ut asservit ipse Emptor Expendere, et Inuestire In bonis stabilibus gognalia nonem, ut circa, terrenij partim vineati per socales, et partim deri, Cum aliquot olinarijs, ac alijs arboribus fructiferis desuper existentibus, posita, ac Jacens In loco uocato valle magistra ... Pro pretio, ac nomine verj Certi Justi ac deffiniti pretij ducatorum triginta quinque auri ad rationem £ 6 S 4 pro ducato quod totum, ac Integrum pretium dictis dominus venditor dixit contentus, ac Confessus fuit ac publice manifestauit habuisse, ac recepisse a praefato domine Emptore ...”. DAZD 31 BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, A, c. 39v, 6 March 1540 (my emphasis). 1 morgen, or *gonjaj* = c. 2,370 m², as per *Zadarski statut ...*, 1997: 759.

³⁸ DAZD 31 BZ, Daniel Cavalca, I, 1, 4, f. 30r-f. 30v, 16 January 1557 m.v. [1558] (my emphasis).

je “*ser Martin Meštrović (Martinus Mestrouich)*, građanin i stanovnik Zadra” iznajmio četiri morgena zemlje “*ser Gašparu Gašparoviću (Gaspar Gasparouich)*, porezniku za sol u Zadru”. Zemljište smješteno “u blizini mjesta zvana Dolaz na otoku Ugljanu [Ugliano]” preneseno je na Gašpara – ili njegove zakupce napoličare – na period od dvije godine, a Gašpar se zauzvrat obvezao da će “poslati četvrtinu svih sakupljenih plodova te sve grožđe i voće te da će tu ljetinu dostaviti u luku Sv. Ivana u spomenutom selu [na Ugljanu]”. Ukupna cijena zakupa iznosila je £ 10 po morgenu (sveukupno £ 40) od kojih je Gašpar u gotovini platio £ 24, a “ostatak je obećao platiti tijekom prvog mjeseca zakupa.”³⁹

Situacije poput tih često se pojavljuju u bilježničkim spisima i ukazuju na to da se aktivnosti obrazovane elite grada nisu pretjerano razlikovale od običaja aristokratskih stanovnika Dalmacije, što ilustrira i sljedeći primjer: u jednom trenutku “Šimun (*Simon*) *Britanicus*, sin Pavla, građanin Zadra” i gradski javni tumač stekao je od “Petra Sanadića iz Nina (*Petrus Sanadich de Nona*)” sveukupno “trideset i dva morgena polja smještena na teritoriju Nina, u blizini mjesta zvana Grbe [Garbe]”. Iako posjedi nisu bili granični, a bili su *ad mensuram Nonae*, sam njihov opseg doveo je do toga da su ugovorne strane prvo zajedno premjerile teren, a onda “kako bi dodatno osigurale Šimuna”, pribavile pisanu kopiju zapisnika s “Pierom de Albijem, bilježnikom, i trenutnim kancelarom Nina”. Kopija evidencije dodatno je umetnuta i na margine bilježničkog protokola prodajnog ugovora. Tako osiguran, Šimun je unaprijed platio dogovorenu cijenu od 30 dukata, čiji je primitak Petar službeno i potvrdio. Završetak te transakcije može se pronaći u drugom dokumentu napisanu godinu kasnije, odnosno u kratkoj zabilješci u knjigama protokola istog bilježnika, koja potvrđuje registraciju u ninskoj kancelariji.⁴⁰

³⁹ DAZD 31, BZ, Johannes a Morea, I, 1, 2, f. 4v, 14. siječnja 1549. m. v. [1550] (istaknuo autor). Žetvu je trebalo isporučiti “ad marina apud Sanctum Joannem in dicta insula ad barcham”, što odgovara crkvi Sv. Ivana u selu Ugljanu.

⁴⁰ Za kupoprodajni ugovor v. DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, D, s. p., 16. srpnja 1541. (istaknuo autor); registracija je zabilježena u DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, F, s. p., 27. svibnja 1543.

years, and in exchange Gasparo obliged himself to “consign a quarter of all victuals and all the grapes and fruits harvested, and to deliver the harvest to the harbour of St John’s in said village [of Ugljan]”. The total price for the lease amounted to £ 10 per morgen (in total £ 40) of which Gasparo paid out £ 24 in cash and “promised to pay the remainder within the first month of the lease”.³⁹

Episodes like these appear frequently throughout the notarial records and demonstrate that the city’s educated elites’ activities did not digress significantly from the behaviour of Dalmatia’s aristocratic inhabitants, as the following example illustrates as well: at one point in time, “Simon Britanicus son of Paul, citizen of Zadar” and the city’s public interpreter, acquired from “Petrus Sanadich de Nona [Nin]” a total of “thirty-two morgen of fields located within the territory of Nin in the vicinity of a place called Grbe [Garbe]”. Though not contiguous, and *ad mensuram Nonae*, the sheer extent of the properties led the contracting parties to first conjointly measure the properties and, “as a way to re-insure Simon”, to obtain a written copy of the records on file with “Piero de Albi, notary, and at present chancellor of Nin”. A copy of the registration was also inserted on the margins of the notary’s protocol of the sales contract. Thus ascertained, Simon had paid the agreed-upon price of 30 ducats in advance, whose receipt Petrus formally acknowledged. The end point of this transaction can be found in another document from about a year later, when a brief note in the same notary’s protocol books certifies the registration with the chancellery of Nin.⁴⁰

Despite the general dearth of commercial information in the notarial records, we can learn a little bit about the trade in goods and commodities as well as money transactions by adding, second, another layer of interpersonal exchange into the analysis of Zadar’s intellectual elites. Take, for instance, the notarised

³⁹ DAZD 31, BZ, Johannes a Morea, I, 1, 2, f.4v, 14 January 1549 m.v. [1550] (my emphases). The harvest was to be delivered “ad marina apud Sanctum Joannem in dicta insula ad barcham”, which corresponds to the church of Sv Ivan in the village of Ugljan.

⁴⁰ For the sales contract see DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, D, s.p., 16 July 1541 (my emphasis); the registration is noted DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, F, s.p., 27 May 1543.

Unatoč općenitoj oskudnosti trgovačkih podataka u bilježničkim spisima, možemo ponešto spoznati o trgovini dobrima i robom kao i o monetarnim transakcijama tako što ćemo u analizu zadarskih intelektualnih elita dodati još jednu razinu interpersonalne razmjene. Razmotrimo, naprimjer, ovjerenu mjenicu “Luke iz Crne Gore (*Lucas de Monte Negro* [Montenegro]), mesara koji trenutno služi kao veslač [galeota] kod najslavnijeg gospodina Ivana Antona Tagliapietre (*Johann[es] Antoni[us] Taijapietra* [Tagliapietra]), najuglednijeg kapetana Kulfa, zapovjednika mletačke morarice na Jadranu [*capitaneus culphi*]”. *Lucas* je “javno potvrdio da je dužnik ... gospode Simona Britanika i Jeronima de Lorenzija (*Hieronym[us] de Laurentijs*) te *ser* Beneta Biancha”. Šimuna, koji je u to vrijeme bio zadarski javni tumač, a time i sekularni intelektualac, susreli smo već prije, dok se *Hieronymus* često spominje u izvješću mletačkog patricija i bivšeg kapetana Zadra, Paola Giustiniana, a Beneto je pripadao lokalnoj trgovačkoj eliti.⁴¹ Ta trojica spominju se zajedno kao da su “jednom bili zakupci zadarskoga klaoničkog poreza”. No, da se vratimo Luki (*Lucas*): bilježnička isprava navodi da je traženi iznos bio £ 200 te sadrži obećanje da će se on isplatiti na sljedeći način: “£ 70 nakon njegova povratka [sa službe veslača], £ 65 godinu dana nakon prve isplate od £ 70, a ostatak, odnosno £ 65, u roku od još jedne godine”. Ako pak Luka “ne bi bio u mogućnosti isplatiti prvu ratu, onda bi ovaj akt postao ništavan”.⁴²

⁴¹ Ljubić 1880: 52; Sander-Faes 2015: 645.

⁴² “Personaliter constitutus Lucas de monte negro, mazellator ad praesens galeota celeberrimi domini Johanni Antonij Taijapietra Dignissimi capitanei culphi, non coactus, sed sponte dixit, ac publica confessus fuit se esse debitor ac dari debet, domino Simoni Britanico, domino Hieronymi de Laurentijs, ac *ser* Beneto Bianco olim sotijs, ac conductoribus datij Becharie Jadre £ ducentarum parvorum quas £ 200, ipse debitor dare ac solvere promisit praedictis Tribus conductoribus Ibidem praesentibus, stipulantibus, ac acceptantibus in hijs Terminis, videlicet, £ 70 ex riffussoris suis, Inde £ sexaginta quinque in fine anni unius Incipiendo a die Solutionis praedictarum £ 70, et residuum, videlicet, £ 65 restantes in fine alterius anni, semper Incipiendo a die Solutionis praedictarum fiendo de £ 70, hoc declarato Inter ipsas partes tam Se ipse Lucas debitor praedictus, non attendere ad Solutiones praedictarum £ 70 pro prima paga tamquam praesens Instrumento sit nullius valoris aut momenti, quam sic ipse partes Insuper In pacta Sunt, que

debt obligation of one “Lucas de Monte Negro [Crna Gora (Montenegro)], a butcher, at present serving as *galeota* [oarsman] of the most renown lord Johann[es] Antoni[us] Taijapietra [Tagliapietra], the most venerable *capitaneus culphi* [captain of the gulf, the commander of the Venetian navy in the Adriatic]”. Lucas “publicly confirmed that he is a debtor ... of the lords Simon Britanico and Hieronym[us] de Laurentijs [Gerolamo de Lorenzi] as well as of *ser* Beneto Bianco”. We already encountered Simon earlier, who was Zadar’s public interpreter – and thus a secular intellectual – at the time, with Hieronymus appearing prominently in the report of Venetian patrician and former captain of Zadar, Paolo Giustinian, and Beneto belonged to the local mercantile elite.⁴¹ Together, these three are mentioned to have been “once leaseholders of Zadar’s slaughter tax”. Returning to Lucas, the notarial deed gives the outstanding sum as £ 200, and contained the promise to repay it in the following way: “£ 70 upon his return [from serving as an oarsman], then £ 65 within a year after having made the first payment of these £ 70, and the remainder, that is £ 65 within another year”. If, however, Lucas would “find himself unable to make the first payment, then this present instrument would be null and void”.⁴²

⁴¹ Ljubić 1880: 52; Sander-Faes 2015: 645.

⁴² “Personaliter constitutus Lucas de monte negro, mazellator ad praesens galeota celeberrimi domini Johanni Antonij Taijapietra Dignissimi capitanei culphi, non coactus, sed sponte dixit, ac publica confessus fuit se esse debitor ac dari debet, domino Simoni Britanico, domino Hieronymi de Laurentijs, ac *ser* Beneto Bianco olim sotijs, ac conductoribus datij Becharie Jadre £ ducentarum parvorum quas £ 200, ipse debitor dare ac solvere promisit praedictis Tribus conductoribus Ibidem praesentibus, stipulantibus, ac acceptantibus in hijs Terminis, videlicet, £ 70 ex riffussoris suis, Inde £ sexaginta quinque in fine anni unius Incipiendo a die Solutionis praedictarum £ 70, et residuum, videlicet, £ 65 restantes in fine alterius anni, semper Incipiendo a die Solutionis praedictarum fiendo de £ 70, hoc declarato Inter ipsas partes tam Se ipse Lucas debitor praedictus, non attendere ad Solutiones praedictarum £ 70 pro prima paga tamquam praesens Instrumento sit nullius valoris aut momenti, quam sic ipse partes Insuper In pacta Sunt, que omnia ac Singula in praesenti Instrumento contenta, praedicta partes ... [etc.] promiserunt attendere, ac observare, ac non Contrafacere, sub pena quarti, in statutis Jadra contenta, ac obligatione omnium suorum bonorum praesentium, ac futurorum, Actum Jadra, in plathea communis, praesentibus magistro Antonio de Valsasena sutore, ac Stephano,

Slične transakcije mogu se pronaći raštrkane u brojnim drugim bilježničkim spisima kao, naprimjer, u slučaju susreta koji se dogodio u proljeće 1551., kad su “arhiđakon *Hieronymus de Cortesijs*, *Joannes Thomaseus* i *Paulus de Sanctis, Jr.*, svi kanonici metropolitanske katedrale Sv. Stošije (Sant’Anastasia)”, iznajmili vlasništvo nadbiskupije u sklopu i u blizini sela Miljačka (Migliazza) “*Petru Sterpačniću (Petru[s] Sterpacnich)*” i njegovu odsutnom bratu “*Marku (Marc[us])*”. Pozivajući se na “posebne ovlasti preko kojih im je dopušteno djelovati u ime drugih članova kapitula”, *Hieronymus*, *Joannes* i *Paulus* prebacili su na Petra i Marka pravo korištenja i kultivacije zemljišta u trajanju od četiri godine, izričito obvezujući zakupce na slanje posebnih darova (*honorantiae*) na blagdane Božića i Vazmenog trodnevlja kao i posljednjeg dana prije Korizme, koji se još naziva pokladni utorak.⁴³ Treći i posljednji primjer u ovoj kategoriji uključuje ugovor o najmu u kojem “*Marco Loredani*, biskup Nina i glavni predstavnik,” ili *procurator generalis* zadarskog nadbiskupa Muzija Calina, iznajmljuje “cjelokupan prihod nadbiskupije ... na tri godine” bilježniku Ivanu Tomazeju (*Johannes Thomaseus*), smještenu u Zadrju, i njegovu bratu Frani (*Franciscus*), uključujući i prava na to da prikupljaju desetine na teritoriju pod zadarskom jurisdikcijom kao i na susjednome Pagu (Pago). U zamjenu za 800 dukata godišnje, koje su mogli isplatiti u gotovini u dvjema ratama, braća *Thomaseus* iskoristila su svoje obrazovanje, osobna poznanstva i postojeće veze s nadbiskupijom kako bi unaprijedili svoje poslovne interese:

omnia ac Singula in praesenti Instrumento contenta, praedicta partes... [etc.] promiserunt attendere, ac observare, ac non Contrafacere, sub pena quarti, in statutis Jadra contenta, ac obligatione omnium suorum bonorum praesentium, ac futurorum, Actum Jadra, in plathea communis, praesentibus magistro Antonio de Valsasena sutore, ac Stephano, macellatore, Testibus vocatis, rogatis, etc.” Ako nije drugačije navedeno, podaci u gornjem odlomku – jednako kao i u transkripciji – potječu iz DAZD 31, BZ, Petrus de Bassano, I, 2, 12 s. p., 23. svibnja 1548. (isticanja su autorova).

⁴³ Ti su se darovi obično sastojali od sitne stoke poput prašćića, pijevaca i janjadi, koje je trebalo predati u skladu s mjerodavnim odredbama imovinskih transakcija. Usp. Mayhew 2008, 231; Peričić 1992: 153. Za ugovor v. DAZD 31 BZ, Franciscus Thomaseus, I, 2, f. 8v, 15 May 1551 (istaknuo autor), kao i Sander-Faes 2014, 184.

Similar transactions can be found scattered throughout the notarial records such as the encounter that happened, for instance, in spring of 1551 when “archdeacon Hieronymus de Cortesijs, Joannes Thomaseus, and Paulus de Sanctis, Jr., all canons of the metropolitan cathedral of St Anastasia [Sv. Stošija (Sant’Anastasia)]”, leased the archdiocese’s possessions in and near the village of Miljačka (Migliazza) to “*Petru[s] Sterpacnich*” and his absent brother, “*Marc[us]*”. Invoking a “special mandate to act on behalf of the other members of the chapter”, Hieronymus, John, and Paul transferred upon Peter and Marcus usufruct and cultivation rights for the duration of four years, specifically obliging the leaseholders to consign special gifts (*honorantiae*) on the solemnities of Nativity and the Paschal Triduum as well as the last day before Lent, also known as Fat Tuesday.⁴³ The third and last example in this category involved a rental contract in which “*Marco Loredani*, bishop of Nin and general representative”, or *procurator generalis*, of Zadar’s archbishop Muzio Calino, leased “all and every income of the archbishopric ... for three years’ time” to Zadar-based notary Johannes Thomaseus and his brother Franciscus, including the rights to collect tithes in both Zadar’s jurisdiction as well as in neighbouring Pag (Pago). In exchange for 800 ducats annually, payable in cash in two instalments, the Thomaseus brothers used their education, personal acquaintance with, and pre-existing ties to, the archbishopric’s chapter to further their own commercial interests: both leaseholders were already conducting business together with other members of the archdiocese’s chapter, and they did so in association with Zadar’s communal chancellor,

macellatore, Testibus vocatis, rogatis, etc.” If not mentioned otherwise, the information in the above paragraph – as well as the transcription – derives from DAZD 31, BZ, Petrus de Bassano, I, 2, 12 s.p., 23 May 1548 (my emphases).

⁴³ These gifts typically consisted of small livestock such as piglets, roosters, and young lambs, to be handed over in accordance with the pertinent stipulations of the property transactions. Cf. Mayhew 2008, 231; Peričić 1992: 153. As for the contract, see DAZD 31 BZ, Franciscus Thomaseus, I, 2, f.8v, 15 May 1551 (my emphasis); as well as Sander-Faes 2014, 184.

oba zakupca već su poslovala s drugim članovima nadbiskupskog kapitula, a to su činili u suradnji sa zadarskim komunalnim kancelarom Ivanom Mazarelom (*Johannes Mazzarellus*), plemićem iz Trogira (Traù), građaninom, stanovnikom i bilježnikom Zadra.⁴⁴ Kad govorimo o posredovanju putem pravnih predstavnika, taj je prijenos ovlasti danas poznat kao punomoć, a u 16. stoljeću nazivao se *procura* ili prokuratorsko zastupanje. Takav ugovor odnosi se na jednostrano dodjeljivanje pravnih ovlasti zastupanja, s eksplicitnim definiranjem obveza navedenog zastupnika, poznata i pod nazivom *procurator*, ali bez takvih ograničenja. Ako te ovlasti nisu bile dodijeljene na određeni vremenski period i/ili za određeni zadatak, najčešće su trajale do smrti jedne (ili obiju) od ugovornih strana ili do definiranja novoga bilježničkog akta koji je navodio drugačije.⁴⁵

Dakako, razvidno je da su pojedinci, u slučaju potrebe, mogli pristupiti kvalificiranim pravnim profesionalcima koji bi se onda bavili temama poput komplikacija i postupaka, u građanskim ili kaznenim predmetima, bračnim problemima i uz to često povezanim pitanjima oko oporučne ostavštine, ili bilo kojim drugim pravnim problemom. Prije nego što detaljnije predstavim više primjera, potrebno je istaknuti da prijestupi normativnog okvira (zakona i običaja) nisu u svim slučajevima doveli do građanskih ili kaznenih postupaka, što jasno ilustriraju relativno brojne

Johannes Mazzarellus, a nobleman of Trogir (Traù), citizen, resident, and notary of Zadar.⁴⁴

Speaking of intermediation via legal representatives, this issue relates to the conferral of what today is known as power of attorney, and what back in the sixteenth century was called a *procura*, or procuratorial appointment. Such a contract refers to the unilateral delegation of legal powers to act on someone else's behalf, with or without explicit mandate as to the duties of the recipient party, the so-called *procurator*. These powers, if not assigned for a specified period of time and/or task, typically lasted until either the death of one (or both) contracting parties or the stipulation of a new notarised act stating otherwise.⁴⁵ Of course, it is perfectly obvious that if the need arises, individuals will approach trained legal professionals to deal with issues such as complications and proceedings, be they civil or criminal cases, marriage-related issues and the often-ensuing questions concerning testamentary bequests, or any other legal problem. Before detailing a number of examples, we should further note that the transgression of the normative framework (laws and customs) did not in every instance trigger civil or criminal proceedings, as the comparatively large number of extrajudicial settlements from mid-sixteenth century Zadar illustrates. While many of the recorded instances revolve around outstanding debts, which would fall into the category of "civil law" today, careful quantitative analysis of extrajudicial settlements recorded during the same pe-

⁴⁴ Prethodni poslovi datiraju unatrag do DADZ 31 BZ, Paulus de Sanctis, I, 1, f. 1r-f. 1v, 10. svibnja 1545.; gore spomenut ugovor može se naći u DADZ 31 BZ, među bilježničkim knjigama, u knjigama protokola Šime Budinića (*Simon Budineus*), I, 1, 1, c. 24r-c. 24v, 8. siječnja 1557. m. v. [1558]; za obuhvatniji prikaz tih poslova usp. Sander-Faes 2014: 183-184. Muzio Calino, rodnom iz Brescije, bio je tajnik Alvisea Cornara prije nego je postao zadarskim nadbiskupom 1555. godine. Dok je bio na toj službi doprinio je reformi katoličkog katekizma, misala i brevijara koji su odobreni na Tridentskom koncilu prije nego se vratio u Zadar 1565. godine. Unatoč tomu što nije uspio postati biskupom u Bresciji, Calino je preuzeo biskupiju u Terniju, gdje je i umro 1570. godine. Comparato 1973.

⁴⁵ Ta su imenovanja, naravno, bila utemeljena u rimskom pravu. Definicija preko Jungwirth 2010; za pravne temelje u skladu sa zadarskim statutima usp. Kolanović & Križman 1997: 146-160; v. i Sander-Faes 2016: 81-86; Sander-Faes 2013: 66-73. V. bilj. 47 za primjer transkripcije jednoga takvog imenovanja.

⁴⁴ The previous engagements date back to DADZ 31 BZ, Paulus de Sanctis, I, 1, f.1r-f.1v, 10 May 1545; the above-mentioned contract can be found in *ibid.*, among the protocol books of Simon Budineus, I, 1, 1, c.24r-c.24v, 8 January 1557 m.v. [1558]; for a more comprehensive accounting of these dealings cf. Sander-Faes 2014: 183-4. Muzio Calino, born in Brescia, was Alvise Cornaro's secretary before he became Zadar's archbishop in 1555. In the latter capacity he contributed to the reform of the Roman Catechism, the missal, and the breviary endorsed by the Council of Trent before returning to Zadar in 1565. Despite his failure to acquire the see of Brescia, Calino assumed the bishopric of Terni, where he died in 1570. Comparato 1973.

⁴⁵ These appointments were, of course, rooted in Roman Law. Definition via Jungwirth 2010; for the legal basis according to Zadar's statutes cf. Kolanović & Križman 1997: 146-60; see also Sander-Faes 2016: 81-6; Sander-Faes 2013: 66-73. See note 47 for an exemplary transcription of such an appointment.

zadarske izvansudske nagodbe iz sredine 16. stoljeća. Iako se brojni takvi slučajevi povezuju uz nepodmirene dugove, što bi u današnje vrijeme pripadalo kategoriji “građanskog prava”, pažljiva kvantitativna analiza izvansudskih nagodbi zabilježenih tijekom perioda razmatrana u ovom radu (od 1540. do 1569.) otkriva da je ta jednostavna kategorizacija puno problematičnija, jer su drugi elementi kriminala koji su se rješavali *izvan* gradskoga formalnopravnog sustava uključivali napad, fizičko nasilje, oštećivanje imovine i nasilnu smrt, uključujući i ubojstva, što sve dovodi u pitanje raširene pretpostavke o jasnim distinkcijama između građanskog i kaznenog prava *u praksi*.⁴⁶

Primjeri takvih zastupničkih aktivnosti uključuju i imenovanje “odvjetnika Frane Petrovića (*Franciscu[s] Petrouich*)” od strane “Jeronima Sapčića (*Hieronymus Sapcich*), sina pokojnog Ivana iz Hvara (*Joannis de Lesina* [Hvar (*Lesina*)]), a u ime Katarine (*Catherin[a]*), njegove majke”, kako bi “povratio pokretnu imovinu koja je pripadala njegovoj [Jeronimovoj] majci, koja je tvrdila da su joj ta [dobra] ilegalno oduzeli ... oni koji su ih zadržali ... te da su trenutno uskladištena kod Agnete Momčić (*Agnet[a] Momacich*), stanovnice Zadra.” Time je *Franciscus* u osnovi bio zadužen izvršiti kneževu naredbu koju su izdali glavni mletački dužnosnik u Zadru i gradski kazneni ured.⁴⁷ Ovdje je potrebno

riod considered here (1540 to 1569) revealed that this neat categorisation is much more problematic as other elements of crime that were settled *outside* the city’s formal legal system included assault, battery, property damage, and unnatural deaths, including homicides as well, calling into question wide-spread assumptions about clear-cut distinctions between civil and criminal law *in practice*.⁴⁶

Examples of these representative activities include the appointment by “Hieronymus Sapcich, son of the late Joannis de Lesina [Hvar (Lesina)] on behalf of Catherin[a], his mother”, of “the attorney Franciscu[s] Petrouich” to “recuperate the movable goods belonging to his [Hieronymus’] mother, who claimed that these [goods] were illegally subtracted by ... those who kept them ... and stored at present with Agnet[a] Momacich, a resident of Zadar”. In so doing, Franciscus was in effect tasked with the execution of a ducal order, issued by the Venetian chief official in Zadar and the city’s criminal chamber.⁴⁷ At this point, it needs to be noted that the possibility to appoint a legal representative via such a procuratorial contract was not restricted exclusively to natural persons. *Legal* persons such as ecclesiastical institutions – we already noted the archbishopric of

⁴⁶ Usp. Sander-Faes 2018: 139-154.

⁴⁷ “Hieronymus Sapcich quondam Joannis de Lesina nomine Catherine eius amtris pro qua de rato, et rati habitione, In proprijs bonis promisit omnia quo potuit meliorj modo etc. Instituit, et Solemniter ordinavit suum verum nuntium, et legitimam procuratorem dominum Franciscum Petrouich Causidicum presentem, etc. Specialiter, et expressis ad exigendum percipiendum, et recuperandum, quadam bona mobilia ipsi eius matri ut asseruit furtiue subtracta, ab Illo sive Illis penes quem reperientur, ipsa bona aut pars eorum siue ab eis quos Culpabiles reperiret, et presentium ab Agnete Momacich habitatrice Jarensis, et de exactis perceptis, et recuperatis finem, et quietationem faciendum, etc. et propterea ad Comparendum coram Celeberrimo domino Comite Jadrensis, et officialibus suo Criminalium, et quocumque alio agendum, petendum, dicendum, gerendum, exercendum, et procurandum, ea omnia, ac singula quae fuerint necessaria seu quomodolibet opportuna etiam si talia forent quae mandatum Eigerent magis speciale tamquam presenti Instromento procuris expressum Est Cum plena, libera, generali, et omnimoda potentate et mandato, etc. Promitens etc., Sub obligatione, etc., Actum Jadrae In logia

⁴⁶ Cf. Sander-Faes 2018: 139-54.

⁴⁷ “Hieronymus Sapcich quondam Joannis de Lesina nomine Catherine eius amtris pro qua de rato, et rati habitione, In proprijs bonis promisit omnia quo potuit meliorj modo etc. Instituit, et Solemniter ordinavit suum verum nuntium, et legitimam procuratorem dominum Franciscum Petrouich Causidicum presentem, etc. Specialiter, et expressis ad exigendum percipiendum, et recuperandum, quadam bona mobilia ipsi eius matri ut asseruit furtiue subtracta, ab Illo sive Illis penes quem reperientur, ipsa bona aut pars eorum siue ab eis quos Culpabiles reperiret, et presentium ab Agnete Momacich habitatrice Jarensis, et de exactis perceptis, et recuperatis finem, et quietationem faciendum, etc. et propterea ad Comparendum coram Celeberrimo domino Comite Jadrensis, et officialibus suo Criminalium, et quocumque alio agendum, petendum, dicendum, gerendum, exercendum, et procurandum, ea omnia, ac singula quae fuerint necessaria seu quomodolibet opportuna etiam si talia forent quae mandatum Eigerent magis speciale tamquam presenti Instromento procuris expressum Est Cum plena, libera, generali, et omnimoda potentate et mandato, etc. Promitens etc., Sub obligatione, etc., Actum Jadrae In logia Communitatis presentibus domine Simone de Nassis, et Jacobo prione [testibus etc.]” DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, C, s.p., 16 January 1541 m.v. [1542].

naglasiti da mogućnost korištenja pravnog zastupnika putem takvih prokuratorskih ugovora nije bila ograničena samo na fizičke osobe. To su mogle učiniti i *pravne* osobe poput crkvenih institucija – već je prije spomenut zadarski nadbiskup, ali ta kategorija uključuje još i opatije, crkve, bolnice i samostane – kao i njihovi sekularni pandani, uključujući komune, laičke bratovštine i drugo.⁴⁸

Razvidna je sva važnost obrazovanih, dobro povezanih pojedinaca, što ilustrira i primjer zadarskog samostana Siromašnih sestara sv. Klare. U ljeto 1569., kapitul “časnih sestara i redovnica Sv. Nikole (*San Nicolo*) u Zadru, Red sv. Klare” imenovao je za svoga pravnog predstavnika “najčasnijeg gospodina Jeronima Cortesija (*Hieronymu[s] Cortesiu[s]*), zadarskog odvjetnika”.⁴⁹ Ovdje možemo zamijetiti dualni karakter imenovanja takvih *procura* – odnosno, pravna osoba imenuje fizičku osobu za svog (točnije, njena) opunomoćenika – jednako kao i važnost uključivanja te vrste izvora u bilo koju rekonstrukciju “temeljnih stvarnosti ekonomske, društvene i geografske fluidnosti”.⁵⁰

Communitatis presentibus domine Simone de Nassis, et Jacobo prione [testibus etc.]” DAZD 31, BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 1, C, s. p., 16. siječnja 1541. m. v. [1542].

⁴⁸ Može se pružiti samo jedan primjer, kad je 1564. godine Giacomo Pisani, nedavno postavljen knez u Zadru, imenovao plemića Jeronima Grisogona i građanina Zanononija Rossetta (“*meser* Gieronimo Grisogono, plemić, and *meser* Zanononio Rossetto, građanin”) da kupe žitarica u vrijednosti do 230 dukata kako bi se obnovile smanjene gradske zalihe. Međutim, zbog osmanskog napada na Maltu, car je na sličan način povećao svoje napore za rekvizicijom, što je ponukalo Pisanija na davanje dodatnih 290 dukata Jeronimu i Zanononiju, kako bi se mogli nositi s očekivanim povećanjem cijena i kako bi “ih uložili u kupnju žita i drugih namirnica na turskim područjima, a na korist ovoga grada [Zadar]”. DAZD 31 BZ, Daniel Cavalca, I, 2, 6, s. p., 16. listopada 1564.; v. i Sander-Faes 2013: 191-192.

⁴⁹ DAZD 31, BZ, Horatius de Marchettis, I, 1, 4, c. 27v, 12. srpnja 1569. Taj ugovor također poimence popisuje članice kapitula: “sor Magdalena de Nassis, Abbatissa ... sor Catterina Grisogona, sor Benedicta Ciualella, sor Prospera de Nassis, sor Catterina de Nassis, Sor Magdalena Ciualella, Sor Philippa Diphnica, Sor Ursia Grisogona, Sor Magdalena Grisogona, Sor Lutia Rosea, Sor Gelenta Begna, Sor Franceschina Rosa et Sor Serafina Pechiari”, koje su sve pripadale zadarskom plemstvu, osim Filipe Difić (*Philippa Diphnica*) koja je potomkinja plemićke obitelji iz obližnjega Nina. V. i 2013: 88-93, 116-126, osobito Tablica 7 na str. 118-119.

⁵⁰ Martin & Romano 2000: 21 (modifikacije su autorove).

Zadar above, but this category further includes abbeys, churches, hospitals, and monasteries – as well as their secular counterparts could do so as well, including the commune, lay brotherhoods, and the like.⁴⁸

The full importance of educated, well-connected individuals is obvious, as the example of the convent of Zadar’s Poor Clare Sisters illustrates. In summer 1569, the chapter of the “Rev. sisters, and nuns, of St Nicholas of Zadar [Sv Nikola (*San Nicolo*)] OSC”, appointed as their legal representative “the most reputable lord Hieronymu[s] Cortesiu[s], lawyer of Zadar”.⁴⁹ In this instance we can observe the dual character of such *procura* appointments – that is, a legal person appointing a natural person as its (technically, her) representative – as well as the importance of including this source-type into any reconstruction of “the underlying realities of economic, social, and geographic fluidity”.⁵⁰

The fourth and last category of social engagements is perhaps the most ambiguous analytical grouping. Apart from the marriage contract between Brne Karnarutić and Nicolaus de Andreis, some of the other examples given – and many of those recorded in the protocol books – are relevant as they do not just include commercial, economic,

⁴⁸ To give but one brief example, in 1564, Zadar’s newly appointed count Giacomo Pisani appointed “*meser* Gieronimo Grisogono, a nobleman, and *meser* Zanononio Rossetto, a citizen” to buy corn worth up to 230 ducats to resupply the city’s dwindling stocks. Yet, because of the Ottoman attack on Malta, the emperor had similarly ramped up his requisition efforts, which prompted Pisani to Gieronimo and Zanononio an additional 290 ducats to deal with the anticipated higher prices and “to invest these to buy grain and other foodstuffs in Turkish territories to benefit this city [Zadar]”. DAZD 31 BZ, Daniel Cavalca, I, 2, 6, s.p., 16 October 1564; see also. Sander-Faes 2013: 191-2.

⁴⁹ DAZD 31, BZ, Horatius de Marchettis, I, 1, 4, c.27v, 12 July 1569. The contract also lists the members of the chapter by name: “sor Magdalena de Nassis, Abbatissa ... sor Catterina Grisogona, sor Benedicta Ciualella, sor Prospera de Nassis, sor Catterina de Nassis, Sor Magdalena Ciualella, Sor Philippa Diphnica, Sor Ursia Grisogona, Sor Magdalena Grisogona, Sor Lutia Rosea, Sor Gelenta Begna, Sor Franceschina Rosa et Sor Serafina Pechiari”, all of whom belonged to from Zadar’s nobility, with the sole exception of *Philippa Diphnica* who was a scion of a noble family from neighbouring Nin. See also Sander-Faes 2013: 88-93, 116-126, esp. Table 7 on 118-9.

⁵⁰ Martin & Romano 2000: 21 (my modification).

Četvrta i posljednja kategorija društvenih odnosa možda je i najdvosmislenija analitička skupina. Osim bračnog ugovora između Brne Karnarutića i Nikole de Andreisa (*Nicolaus de Andreis*), relevantni su neki od prije iznesenih primjera – i mnogi od onih zabilježenih u knjigama protokola – jer ne uključuju samo trgovačke, ekonomske, monetarne ili reprezentacijske aspekte, već prenose i društvene distinkcije. Da citiram samo dva kratka primjera, u proljeće 1553. god. “*ser Matija Boričević (Matheus Boriceuich)*, građanin Zadra”, postupajući u svoje ime, te “rođak pokojnog vlč. Ivana Rose (*Joanne[s] Rosa*), bivšeg biskupa Krka [Veglia]”, imenovali su “*Franu de Paramentisa (Franciscu[s] de Paramentis)*, odvjetnika iz Venecije” s “izričitim ovlaštenjem da učini što god je moguće ... u pravnom sporu protiv Petra de Bassana, građanina i bilježnika iz Zadra, povodom smrti prije spomenutog vlč. biskupa”. Ovdje indikacija i spomen veze s Venecijom i važnim službenim tijelima metropole u laguni ponovno ističe potencijal uključivanja geografskih informacija u analizu takvih sporova, nevezano uz to jesu li razmatrani izvori vezani uz poslovne i/ili rodbinske veze, ili jednu, više njih ili doista ijednu od četiriju kategorija koje se razmatraju u ovom radu.⁵¹ Možemo na kraju pratiti te višestruke dimenzije u postumnom putovanju “pokojnog plemića Teodozija (*Theodosi[us]*), brata hrabroga zadarskog plemića Šimuna de Benje (*Simon de Begna*), sina ... Kristofora”. Izdanak jedne od gradskih aristokratskih obitelji, pokojni *Theodosius* “služio je s najuzvišenijim gospodinom Ivanom Baptistom (*Ioannes Baptista*), nekoć stjuardom [*gastaldus*] glavnog zapovjednika u vojsci Preuzvišenog kralja Mađarske, gdje je [*Theodosius*] umro”. Kao bratov nasljednik Simon je zadužio “plemića Baptista Besaliu[s]a iz Porto Buffaleta [Portobuffolè], člana kućanstva najčasnijeg Pavla Tiepola (*Paul[us] Theupuli [Tiepolo]*), ambasadora Preuzvišenog dužda Venecije na dvoru Kralja Rimljana”, da vrati kući tijelo pokojnog Teodozija, kao i sva dobra i novac koji je pokojnik posjedovao.⁵²

⁵¹ DAZD 31, BZ, Johannes a Morea, I, 1, 3, f. 9v-f. 10r, 20. travnja 1553.

⁵² Teodozijevo “ratno ime” (*nom de guerre*) bilo je, ne baš neočekivano, “ut dixit nuncupatim Joannes Croatus”, kako pokazuje ugovor o zastupanju (*procura*); v. DAZD 31 BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 2, 1, c. 13r-c. 14r, 8. siječnja 1556. Dodatni detalji dostupni su u Sander-Faes 2013: 76. Referenciranje kako na kralja Rimljana tako i na kralja Mađarske najvjerojatnije se odnosi na Ferdinanda I. Habsburškog.

monetary, or representational aspects, but they also convey societal distinctions. To cite just two brief examples, in spring 1553 “*ser Matheus Boriceuich*, a citizen of Zadar”, acting on his own behalf as well “as a relative of the late Rev. lord Joanne[s] Rosa, former bishop of Krk [Veglia]”, appointed “*Franciscu[s] de Paramentis*, attorney-at-law in Venice” with the “explicit mandate take action wheresoever ... in the legal feud against Petro de Bassano, a citizen and notary of Zadar, on the occasion of the death of the afore-mentioned Rev. bishop”. Here, the indication, and mentioning of the Venetian connection and the relevant official bodies in the lagoon metropolis, underscores, again, the potential to include geographical information in the analysis of such disputes, irrespective whether or not the sources in question pertain to business ties and/or kinship bonds, or to one, more, or indeed any of the four categories discussed in this essay.⁵¹ Finally, we can trace these multiple dimensions in the posthumous voyage of “the late nobleman Theodosi[us], brother of the valiant nobleman of Zadar, the lord Simon de Begna, son of ... Christopher”. A scion of one of the city’s aristocratic families, the late Theodosius “served with the most illustrious lord John Baptist, once steward [*gastaldus*] of the captain-general of the army of the most Serene King of Hungary, where [Theodosius] had died”. Named as his brother’s heir, Simon appointed “the nobleman Baptista Besaliu[s] de Porto Buffaleta [Portobuffolè], a member of the household of the most honourable Paul[us] Theupuli [Tiepolo], ambassador of the Most Serene Doge of Venice to the court of the King of the Romans”, to return home the bodily remains of the late Theodosius as well as any goods and money the deceased possessed.⁵²

⁵¹ DAZD 31, BZ, Johannes a Morea, I, 1, 3, f.9v-f.10r, 20 April 1553.

⁵² Theodosius *nom de guerre* was, rather unsurprisingly, “ut dixit nuncupatim Joannes Croatus”, as the *procura* contract indicates; see DAZD 31 BZ, Nicolaus Drasmileus, I, 2, 1, c.13r-c.14r, 8 January 1556. Additional details available in Sander-Faes 2013: 76. The references to both the king of the Romans as well as the king of Hungary most likely refer to Ferdinand I of Habsburg.

Šira slika: socioekonomski konteksti

Zadarskim društvom, kao i drugdje u predmodernoj Europi, dominirale su tradicionalne društvene elite, svećenstvo i plemstvo te njihovo zemljišno bogatstvo. S obzirom na to da se temom ovog rada proširio opseg istraživanja u odnosu na intelektualne elite, opravdana je dublja analiza pripadajućih zemljišnih odnosa. Bilježnički spisi sadrže sveukupno 1771 individualnu transakciju nekretninama izvan gradskih bedema te dodatnih 225 kupoprodaja unutar gradskih zidina, provedenih tijekom triju središnjih desetljeća 16. stoljeća (1540.–1569.). Očekivano, analiza zadarskog tržišta nekretninama (*avant la lettre*) ukazuje na to da su se te transakcije odvijale unutar snažno povezanih i pretežito lokalnih i regionalnih sustava, iako su ti transferi bili povezani sa snažnim društvenim diferencijacijama, što pokazuje i sljedeća tablica. Kao referentna točka, prodaja nekretnina u vlasništvu svećenstva i plemstva bila je približno u skladu s njihovim relativnim postotkom u općoj populaciji (od oko 6000 ljudi koji su živjeli u Zadru u to vrijeme plemstvo je činilo oko 10%).⁵³ Ugovori o zakupu i poljoprivredne koncesije pokazuju pak poprilično drugačiju sliku, što je vidljivo i na Slici 1: iako je malo manje od polovice vlasnika nekretnina u ovim dvjema kategorijama (odnosno, oko 49% i oko 45%) pripadalo plemstvu, a još četvrtina je pripadala svećenstvu (odnosno, oko 27% i oko 28%), to su bili glavni izvori prihoda i bogatstva europskih tradicionalnih zemljoposjedničkih elita.⁵⁴ Međutim, u tim dvjema kategorijama možemo vidjeti da je zadarska intelektualna elita također bila vrlo aktivna i da su sudjelovali i više od očekivanog, uzimajući u obzir njihov udio u samoj populaciji. Ti aspekti postaju još izrazitiji ako se u to ubroje i gradski trgovci, kojih je u općoj populaciji bilo oko 200 do 250 (ili sveukupno tri do četiri posto): samo njihova ulaganja u poljoprivredne koncesije iznosila su oko 15%

⁵³ Stanovništvo Zadra sredinom 16. stoljeća variralo je između 6538 (1553. god.) i 5826 (1554. god.) duša. Usp. Raukar *et al.* 1987: 260-262; Mocellin 1992: 43-4, 60-1; v. i Malz 2006: 106.

⁵⁴ Usp. Sander-Faes 2013, 143-163, 201-203.

The Bigger Picture: Socio-Economic Contexts

Like elsewhere in pre-modern Europe, Zadar's society was dominated by the traditional social elite, clergy and nobility, and their landed wealth. Given that this essay's theme widened the scope of enquiry with respect to the intellectual elites, a closer look at the related property relations is warranted. For the three middle decades of the sixteenth century (1540 to 1569), the notarial records contain a total of 1,771 individual real estate transactions outside the city walls, with an additional 225 sales within the city walls. Analysis of Zadar's property markets (*avant la lettre*) reveals, to no surprise, that these transactions occurred within tight-knit and overwhelmingly local and regional networks, but as the following tables show, these transfers came with strong social differentiations. As a baseline, property sales by members of the clergy and nobility were roughly in line with their relative share of the general population (of the about 6,000 individuals who lived in Zadar at that time, about a tenth belonged to the nobility).⁵³ Both leasehold contracts and planting concessions show a very different picture, as given in Figure 1: while the nobility made up slightly less than half of the property owners in these two categories (at c. 49% and c. 45%, respectively), with the clergy making up an additional quarter (c. 27% and c. 28%, respectively), these were the main sources of income and wealth for Europe's traditional landed elites.⁵⁴ In these two categories, however, we can see that Zadar's intellectual elites were also very active, and they pushed well above their relative weight in terms of their share of the general population. This aspect becomes even more pronounced if one includes also the city's merchants, whose share among the general population can be estimated at perhaps 200 to 250 individuals (or three to four percent of the total): their investments into the planting concessions in particular, reconstructed to have amounted to about

⁵³ Zadar's population around the mid-sixteenth century varied between 6,538 (1553) and 5,826 (1554) souls. Cf. Raukar *et al.* 1987: 260-2; Mocellin 1992: 43-4, 60-1; see also Malz 2006: 106.

⁵⁴ Cf. Sander-Faes 2013, 143-63, 201-3.

svih investicija u ovom periodu, što ukazuje na njihovu ekonomsku propulzivnost.⁵⁵

15% of all investment in this time period, suggests their considerable economic muscle.⁵⁵

	Plemstvo / <i>Nobility</i>	Svećenstvo / <i>Clergy</i>	Trgovci / <i>Merchants</i>	Intelektualci / <i>Intellectuals</i>	Drugi / <i>Other/rest</i>
Koncesije / <i>Concessions</i>	198 (12 ^f)	134 (33 ⁱ)	23	30 (14 ⁿ)	95
Najam / <i>Rentals</i>	104 (19 ^f)	61 (8 ⁱ)	1	12 (8 ⁿ)	29
Zakupci / <i>Renting tenants</i>	46 (4 ^f)	19	36	16 (7 ⁿ)	109

Slika 1. Društvena struktura zemljoposjednika od 1540. do 1569. godine. (Izvor: Sander-Faes 2013: 150-163, prilagođeno prema *Tablicama* 10.1, 11, i 11.1.)

Figure 1. Social Composition of Landowners, 1540 to 1569 (Source: Sander-Faes 2013: 150-63, adapted from Tables 10.1, 11, and 11.1.)

Slika 1 prikazuje društvenu strukturu zemljoposjednika u dvama ključnim dijelovima zadarskog tržišta nekretninama, darovnicama zemljišta ili poljoprivrednim koncesijama ($n = 478$ individualnih transakcija) i ugovorima o najmu ili zakupu ($n = 226$). U kategoriji "Plemstvo" f označava broj ženskih zemljoposjednika, u kategoriji "Svećenstvo" i označava broj zemljoposjednika koji su zapravo bili fizičke osobe, a u kategoriji "Intelektualci" n označava broj plemića među njima.

Kada se pogledaju ove brojke, a osobito udio zemlje koja je pripadala ili Crkvi ili plemstvu, dominacija prvih dvaju tradicionalnih staleža indikativna je i posve u skladu s ostatkom ranomodernog Europe. Prosječno je oko tri četvrtine svega privremeno prenesena zemljišta između 1540. i 1569. god. pripadalo ili plemstvu ili svećenstvu i iako je postotak

Fig. 1 details the social composition of the landowners in two crucial parts of Zadar's property markets, the land grants, or planting concessions ($n = 478$ individual transactions), and the rental, or leasehold, agreements ($n = 226$). In the category "Nobility", f signifies the number of female landowners; in the category "Clergy", i indicates the number of landowners who were, in fact, *natural* persons; and in the category "Intellectuals", n signifies the number of individuals of noble descent.

Looking at these numbers, especially the share of land that belonged to either the Church or the nobility, the dominance of the first two traditional estates is both telling and very much in line with the rest of early modern Europe. Between 1540 and 1569, on average about three quarters of all temporarily transferred land belonged to the nobility and the clergy, and while the proportion between these

⁵⁵ Usp. Sander-Faes 2013: 158. Valja istaknuti da se kategorija koju predlaže James Grubb – "elitni građani" – ne može i ne smije primijeniti na Zadar (ili bilo koji drugi grad na mletačkom Jadranu); iako bi bilo jako primamljivo primijeniti taj pojam – i to sigurno ne bez određenih analitičkih i epistemoloških zasluga, on je problematičan zbog dvaju razloga: prvo, grad Venecija bio je mnogo veći (o. 150.000 stanovnika, s faktorom 25 [!]) i drugo, od kasnih 1560-ih nadalje mletački "elitni građani" bili su kategorija stavnovništva *zakonski* odvojena kako od gradskih patricija tako i od pučana. Usp. Grubb 2000.

⁵⁵ Cf. Sander-Faes 2013: 158. Note that the category proposed by James Grubb, "Elite Citizens", does not – and cannot – apply to Zadar (or any other city in the Venetian Adriatic); while the notion would be tempting to apply, and certainly not without analytical and epistemological merits, it is problematic on two accounts: first, the city of Venice was much bigger (c. 150,000 inhabitants, by a factor of 25 [!]) and, second, from the late 1560s onwards Venice's "Elite Citizens" were a population category *legally* separated from both the city's patricians and commoners alike. Cf. Grubb 2000.

udjela među tim dvjema grupama varirao s vremenom, njihov relativni udio u sveukupnom zbroju ostao je konstantan. U ovom kontekstu ne smije se zaboraviti na to da zemljoposjednička kategorija na Slici 1 uključuje i fizičke i pravne osobe. To je osobito relevantno za ugovore o najmu i poljoprivredne koncesije jer je većina crkvenih zemljišta pripadala *institucijama* – pravnim osobama – poput Zadarske nadbiskupije, raznih samostana, župnih crkava i sl., što povezuje nekretninske transakcije – osnovicu ekonomskog života u predmodernoj Europi – s reprezentacijskim ugovorima.⁵⁶ Drugim riječima, pažljiva analiza *procura* ugovora može poslužiti kao zamjena za rekonstrukciju ekonomskih aktivnosti i participaciju intelektualnih elita u njima.

two groups varied over time, their relative share of the total remained constant. In this context, one must not forget that the landowner's category in Figure 1 included both natural as well as legal persons. This is particularly relevant for the rental arrangements and planting concessions as most ecclesiastical property belonged to *institutions* – legal persons – such as Zadar's archbishopric, the various convents, parish churches, and the like, which connects the property transactions – the backbone of economic life in pre-modern Europe – to representational arrangements.⁵⁶ In other words, careful analysis of *procura* contracts can serve as a proxy for the reconstruction of economic activities and the intellectual elites' participation therein.

	Prodaja / Sales	Koncesije / Concessions	Zakupnine / Leaseholds	Prodaja u gradu / City Sales
Sve transakcije / All transactions	1067	476	226	225
Reprezentacija / Representation	226	290	167	72
Udio u ukupnom zbroju / Share of total	c. 21%	c. 61%	c. 74%	c. 28 %

Slika 2. Zastupanje u transakcijama od 1540. do 1569. godine. (Izvor: Sander-Faes 2013: 143-170, a prilagođeno prema Tablicama 9, 10.1, 11.1 i 11.2.)

Figure 2. Transactional Representation, 1540 to 1569 (Source: Sander-Faes 2013: 143-170, adapted from Tables 9, 10.1, 11.1, and 11.2.)

Slika 2 prikazuje udio zastupanja u zemljišnim transakcijama. Red "Sve transakcije" daje ukupan broj prodanih zemljišta, darovnica zemljišta / poljoprivrednih koncesija i ugovora o najmu/zakup (sve izvan gradskih bedema), kao i prodanih nekretnina u samome gradu Zadru, koji su bili ovjereni kod bilježnika između 1. siječnja 1540. i 31. prosinca 1569.; red "Reprezentacija" daje ukupan broj slučajeva kada je bar jedna od ugovornih strana bila odsutna ili ju je, zbog djelovanja pravne osobe, zastupao *procurator*; u posljednjem redu, "Udio u ukupnom zbroju", dan je postotak transakcija koje su uključivale neki oblik zastupanja.

Fig. 2 shows the share of representation in property transactions. The row "All transactions" gives the total number of property sales, land grants/planting concessions, and rental/leasehold agreements (all outside the city walls) as well as of the property sales within the city of Zadar that were notarised between 1 January 1540 and 31 December 1569; the row "Representation" provides the number of instances in which at least one of the contracting parties was either absent or, because of a legal person acting, was represented by a *procurator*; the bottom line, "Share of total", gives the share of the transactions that involved some form of representation.

⁵⁶ Raukar 1977: 206-219, 281-297; Peričić, 1992: 138; Mayhew 208: 228-230; Sander-Faes 2013, 143-170; v. i Malz 2006: 104-111.

⁵⁶ Raukar 1977: 206-19, 281-97; Peričić, 1992: 138; Mayhew 2008: 228-30; Sander-Faes 2013, 143-70; see also Malz 2006: 104-11.

	Plemstvo / Nobility	Svećenstvo / Clergy	Pučani / Commoners	Intelektualne elite / Intellectual Elites	Ostalo / Other/rest
Stranke / Constituents	314 (83 ^f)	124 (30 ^f)	231	68 (28 ⁿ)	193
Zastupnici / Appointees	360 (8 ^f)	83 (12 ^f)	142	196 (81 ⁿ)	149

Slika 3. Društveno i funkcionalno podrijetlo prokuratorskih zastupnika od 1540. do 1569. godine. (Izvor: Sander-Faes 2016: 86-89, prilagođeno prema Fig. 1.)

Figure 3: Social and Functional Origins of the Procuratorial Appointees, 1540 to 1569 (Source: Sander-Faes 2016: 86-9, adapted from Fig. 1.)

Slika 3 prikazuje društveno i funkcionalno podrijetlo svih ugovornih strana u sveukupno 930 zasebnih prokuratorskih ugovora koji su bili ovjereni kod bilježnika u Zadru između 1. siječnja 1540. i 31. prosinca 1569. godine. U kategorijama "Plemstvo" i "Svećenstvo" *f* označava broj žena među ugovornim stranama, u kategoriji "Intelektualne elite" brojke prikazuju slučajeve u kojima se javljaju odvjetnici, kancelari, poreznici, doktori obaju prava, bilježnici, pisari i medicinski profesionalci, dok *n* označava broj osoba plemenita porijekla (usp. bilj. 29).

Tu procjenu dodatno potkrjepljuje analiza uzorka od 294 slučaja izvansudskih nagodbi, koji daju uvid u usporedive motivacije iza odabira opunomoćenika. Kombinacija postignuća u obrazovanju, pripadnosti staležu i društvenog statusa bili su odlučujući faktori; unatoč tomu, dalmatinske obrazovane elite, očekivano, ne pojavljuju se često u tim dokumentima: pismeni i educirani profesionalci činili su manje od pet posto stranaka (14 od 294 slučaja), a njihov je udio među suprotstavljenim strankama i manji (šest primjera, odnosno oko 2%).⁵⁷ Ipak, u takvim okolnostima ne smije se zaboraviti da "osoba" uvijek označava bilo fizičku bilo pravnu osobu, kao što je indicirano činjenicom da je od sveukupno 2026 pojedinačnih transakcija nekretninama koje su dokumentirali zadarski bilježnici između 1540. i 1569., u 755 slučajeva, ili u oko

Fig. 3 provides the social and functional origins of all contracting parties in the 930 individual procuratorial contracts that were notarized in Zadar between 1 January 1540 and 31 December 1569. In the categories "Nobility" and "Clergy", *f* signifies the number of female contracting parties; in the category "Intellectual elites", the numbers show the instances in which lawyers, chancellors, tax officials, doctors of both laws, notaries, scribes, and medical professionals appear, with *n* signifying the number of individuals of noble descent (cf. note 29).

This assessment is further supported by analysis of a sample of 294 instances of extrajudicial settlements, allows us to observe comparable motivations behind the selection of the appointees. The combination of educational attainment, class affiliation, and social status were the decisive factors; even so, Dalmatia's educated elites, unsurprisingly, do not appear frequently in these records: literate and educated professionals made up less than five percent of the constituents (14 out of 294 instances), and their share among the opposing parties is even lower (six instances, or about two percent).⁵⁷ In these circumstances, however, one must never forget that "person" always signifies either a natural or a legal person, as indicated by the fact that out of the total of 2,026 individual property transactions recorded by Zadar's notaries between 1540 and 1569, in 755 instances, or about 37%,

⁵⁷ Sander-Faes 2018: 145-146.

⁵⁷ Sander-Faes 2018: 145-6.

37%, jedna od ugovornih strana bila također *pravna* osoba (v. Sl. 2, iznad).⁵⁸ Priznavanje toga i razmatranje svih tih faktora povećavaju dostupne analitičke mogućnosti i omogućuju povjesničaru da poveže te pojedinačne točke kako bi rekonstruirao guste mreže interpersonalnih odnosa, koje nas onda zauzvrat približavaju boljem razumijevanju, a možda i većem uvažavanju uloga koje su manje poznati obrazovani pojedinci regije imali, a bez čijih sposobnosti njihovi istaknuti suvremenici ne bi mogli toliko postići.

Zaključci i perspektive

Zaključno, ističu se dva opća zapažanja te dva druga, specifičnija aspekta. Kao prvo, mletački *commonwealth* omogućio je relativno fleksibilno institucionalno okruženje koje je omogućavalo kako *sinkrone* interakcije – tj., preko normativnih granica poput onih komunalnih jurisdikcija – tako i one *dijakrone*, odnosno kroz vrijeme i prostor. Tu prosudbu podupiru povremeno vrlo velike prostorno-vremenske udaljenosti između uključenih mjesta, zainteresiranih stranaka te vremenskih razdoblja koja su protekla između pojedinih aktivnosti.⁵⁹ Pokušavajući što obuhvatnije valorizirati dalmatinske slavne humaniste i njihove manje istaknute susjede mogli bismo doći do rješenja “središnjeg paradoksa u mletačkoj povijesti”, ali to bi tražilo da proučavanju renesanse pristupimo s drugačijeg gledišta.⁶⁰ Kao drugo, spoznaje do kojih se došlo u ovom radu doprinose aktualnim raspravama u vezi s mikrohistorijom koje – ponovno, ili možda još uvijek – izgledaju ograničene na zapadnu Europu, a na

one of the contracting parties was similarly a *legal* person (see Fig. 2, above).⁵⁸ Acknowledgement thereof, and consideration of all of these factors, increases the analytical opportunities available and allows the historian to connect these individual dots to reconstruct dense webs of interpersonal relationships that in turn brings us closer to a fuller understanding, and perhaps an increased appreciation, of the roles of the region's less-known educated individuals without whose capabilities their prominent peers might not have come that far after all.

Conclusions and Outlook

By way of conclusion, two general observations as well as two other, more specific aspects stand out. First, the Venetian commonwealth provided a comparatively flexible institutional environment that allowed for both *synchronous* – that is, across normative boundaries such as communal jurisdictions – as well as *diachronic* interactions, that is, across time and space. This assessment is supported by the at times quite extensive spatiotemporal distances between the involved places, concerned parties, and periods of time that elapsed between individual activities.⁵⁹ In trying to more comprehensively assess Dalmatia's renowned humanists *and* their less prominent neighbours, we might be able to come up with a solution to “the central paradox in Venetian history”, but this requires us to approach Renaissance Studies from a different point of view.⁶⁰ Second, the findings of this essay also add to current debates on Microhistory that seem – again, or perhaps still – restricted to

⁵⁸ Sander-Faes 2013: 141-170.

⁵⁹ Kako pokazuje, npr., izvansudska nagodba o novoj latrini koja je trebala biti izgrađena uzduž zajedničkog zida i za što je trebalo oko godinu dana; usp. Sander-Faes 2018: 128-130. Drugi je primjer dugotrajan pravni spor iz 1561. god. između zaderskih obitelji Detrico i Grisogono oko manjeg zemljišta na otočiću Ižu (Eso), čiji korijeni sežu do bračnog ugovora iz 1490-ih; jedan od gradskih bilježnika ispunio je pune dvije knjige protokola, uključujući i transkripte protokola ispitivanja, kopije relevantnih dokumenata itd.; DAZD 31 BZ, Simon Mazzarellus, I, 1, knjige 3 i 4.

⁶⁰ Martin & Romano 2000: 21.

⁵⁸ Sander-Faes 2013: 141-70.

⁵⁹ As evidenced by, e.g., an extrajudicial settlement about a new latrine, to be built along a shared wall, and whose proceedings took about a year; cf. Sander-Faes 2018: 128-30. A second example is the legal feud, in 1561, between Zadar's Tetrico and Grisogono families about a patch of land on the islet of Iž (Eso), whose roots date back to a marriage contract from the 1490s; one of the city's notaries filled two entire protocol books, including transcripts of interrogation protocols, copies of the relevant documents, etc.; DAZD 31 BZ, Simon Mazzarellus, I, 1, books 3 and 4.

⁶⁰ Martin & Romano 2000: 21.

prevladavanju čega bi trebali zajednički raditi svi povjesničari.⁶¹

Treći je aspekt koji valja spomenuti nesigurna narav dihotomije “privatnog” i “javnog”, što bi čak moglo biti i dvostruko problematičnije kad su u pitanju obrazovana zanimanja. U svojoj knjizi uključio sam iscrpnu studiju zadarskih transakcija nekretninama između 1540. i 1569. god.; Dalmacija, naravno, nije bila nimalo drugačija od ostalih područja Europe u kojima su se takve transakcije smatrale okosnicom gospodarskih aktivnosti. Ono što je ovdje zanimljivo je to da se više od četvrtine od 2026 individualnih transakcija događalo u domu ili sjedištu neke od uključenih ugovornih stranaka, bilježnika ili komunalnog dužnosnika.⁶² Kombinirajući uz to, kao četvrto, inkluzivniji pristup kakav se ovdje predlaže, zasnovan na bogatstvu izvora koji se čuvaju u dalmatinskim arhivima, moći ćemo sveobuhvatnije rekonstruirati povijest ove regije, kao što je također primijetila i Sally McKee u svojoj studiji o mletačkoj Kreti: “Ako vladini dokumenti s njenim odlukama, proglasima i sudskim spisima pružaju *pokretnu sliku* ..., bilježnički spisi daju *zvučni zapis* gradske vreve, čime se stječe mnogo životnija scena nego što bi to mogao postići i jedan od ta dva skupa sam za sebe.”⁶³ Na tom tragu moći ćemo rekonstruirati manje ili više bujne mreže interpersonalnih odnosa i njihovih prostornih obilježja, koji – ako ih se postavi na dijakronijsku mapu – obećavaju da će razotkriti “topografiju svakodnevnog života” proučavane osobe.

western Europe, which is something all historians should work together to overcome.⁶¹

The third aspect to mention here is the precarious nature of the dichotomy of the “private” and the “public”, but it may be even doubly problematic with respect to the educated professions. In my book, I included a detailed case study on Zadar’s real estate transactions between 1540 and 1569; Dalmatia was, of course, no different from other areas in Europe in which such transactions can be considered *the* backbone of economic activities. What is interesting here is that more than a quarter of the 2,026 individual transactions took place at the home or in the residence of either contracting party, the notary, or the communal official involved.⁶² If combined, fourth, the more inclusive approach proposed here, based on the wealth of sources preserved in Dalmatia’s archives, allows us to more comprehensively reconstruct the history of the region, as also noted by Sally McKee in her study on Venetian Crete: “If the government’s records of its deliberations, proclamations, and court records provide a *moving image* ..., notarial records furnish the *soundtrack* of the city’s bustle, thus bringing the scene closer to life than either set of sources would do on their own.”⁶³ In this vein, we will be able to reconstruct more or less dense webs of inter-personal relationships and their spatial characteristics that, if put on a diachronic map, promises to reveal the “topography of everyday life” of the person of interest.

⁶¹ Za mikrohistoriju v. bilj. 33. Za zastarjelu dihotomiju zapadna Europa vs. istočna Europa, v. Cerman 2012, 130-135.

⁶² Sander-Faes 2013: 198-200, osobito Table 13 na str. 199.

⁶³ McKee 1998: 35 (istaknuo autor).

⁶¹ On micro-history see note 33. On the outdated dichotomy of western vs. eastern Europe, see Cerman 2012, 130-135.

⁶² Sander-Faes 2013: 198-200, esp. Table 13 on 199.

⁶³ McKee 1998: 35 (my emphases).

Kombiniranjem bilo koje količine dokumenata iz bilježničkih spisa (i ostalih, ako postoje), takav će pristup povjesničaru omogućiti da na mapu smjesti ljude, predmete, aktivnosti i društvene odnose, kao što pokazuje privremeni primjer odvjetnika Jeronima de Cortesiis (Kurtiše?), stacionirana u Zadru, ali porijeklom iz Raba.⁶⁴

By combining any number of documents from the notarial records (and otherwise, if available), such an approach will allow the historian to locate people, objects, activities, and social relations on a map, as this tentative example of Zadar-based attorney Hieronymus de Cortesijs, originally from Rab, illustrates.⁶⁴

⁶⁴ Usp. Sander-Faes 2017: 62-67 i 71 za još jedan ilustrirani primjer. V. i moj rad u tisku, zasnovan na predavanju održanu na ovogodišnjem [2019.] Colloquium Marulianum XXIX. Upravo provodim preliminarne radove na bazi podataka, eksperimentalno nazvanoj "Stanovništvo renesansnog Jadrana", za koju se nadam da će je u nekoj ne tako dalekoj budućnosti uspjeti učiniti *online* dostupnom. Ona će obuhvaćati (1) osobne podatke o pojedincima koji se javljaju u zadarskim bilježničkim spisima (i jednako tako u budućnosti, nadajmo se, i iz nekih drugih mjesta), uključujući kako originalne tako i standardizirane latinske verzije, zanimanja, obrte, druge članove obitelji, lokacije i njegove/njene aktivnosti u Zadru i izvan njega; (2) opciju pretraživanja tih podataka kroz vrijeme i prostor, zajedno s drugim unosima; oni će biti organizirani u kategorije poput obiteljskih odnosa, ekonomskih i "drugih" veza; (3), jedan je od ciljeva povezati te podatke s dostupnim objavljenim informacijama kako u zbirkama izvora (poglavito *Commissiones and relations venetae*, ed. Ljubić 1877; 1880) tako i u znanstvenoj literaturi o Dalmaciji, samoj Veneciji i Apeninskom poluotoku. Svi pojedinci iz baze podataka *Stanovništvo* mogu se pratiti i klasificirati preko dvaju skupova filtera, jednog posvećena "prostornoj/topografskoj" prisutnosti, a drugog "biografskim" detaljima (obiteljske veze, profesionalna situacija, društvene skupine).

⁶⁴ Cf. Sander-Faes 2017: 62-67, and 71, for another illustrated example. See also my forthcoming article based on the paper presented at this year's [2019] Colloquium Marulianum XXIX. I am currently conducting preliminary work on a database, tentatively entitled "Peoples of the Renaissance Adriatic", which I hope to make available online in the not-too-distant future. It will comprise, first, personal information on the individuals appearing in Zadar's notarial record (and, hopefully, also from other places in the future as well), including both the original and a standardized Latin version, job titles, craft, other family members, location, and his or her activities in and beyond Zara. Second, the option to cross-reference these data, across time and space, with other entries; these will be organized in the categories such as family relations, economic connections, and "other" ties. Third, there is the aim to relate these data to the available published information in both edited sources (esp. the *Commissiones and relations venetae*, ed. Ljubić 1877; id. 1880) and scholarly literature on Dalmatia, Venice proper, and the Apennine peninsula. All individuals in the *Peoples* database can be traced and classified by two sets of filters, one dedicated to "spatial / topographical" presence and the other to "biographical" details (family ties, professional situation, social groups).

Slika 4. Topografija svakodnevnog života Jeronima de Cortesijs (Kurtiša?) iz Raba. Ilustracija je zasnovana na 59 individualnih bilježničkih isprava nastalih između 1540. i 1569.; N.B. one ne uključuju onih 23 isprava koje sadrže dodatne obiteljske odnose. Asterisk (*) označava istu osobu (Johannes Rosa), a dva asteriska (**) činjenicu da je Johannes Thomaseus bio ujedno i član Zadarskog metropolitanskog kaptola, odnosno, određeni stupanj preklapanja između pojedinaca (fizičke osobe) i institucija (pravnih osoba).

Figure 4. The Topography of Everyday Life of Hieronymus de Cortesijs of Rab. Illustration based on 59 individual notarial deeds, notarised between 1540 and 1569; note that these do not include those 23 deeds that contain additional family relations. Note that (*) indicates the same person [Johannes Rosa]; and (**) the fact that Johannes Thomaseus was also a member of Zadar's metropolitan chapter, i.e., a certain degree of overlap between individuals (natural persons) and institutions (legal persons).

Bibliografija / Bibliography**Skraćenice / Abbreviations**

DAZD – Državni arhiv u Zadru (*State Archives in Zadar*)

BZ – Bilježnici Zadra (*Notarii civitatis et districtus Iadrae*)

Izvori / Sources

Popis objavljenih primarnih izvor / *List of published primary sources*

Zadarski statut ..., 1997 – *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563*, eds. J. Kolanović & M. Križman, Zagreb: Matica hrvatska, 1997.

Commissiones and relationes venetae – Commissiones and relationes venetae, ed. Simeon Ljubić, vols. I-III, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vols. 6, 8, 11, Zagreb, 1876–1880.

Popis neobjavljenih izvora u Državnom arhivu u Zadru / *List of unpublished Sources from the State Archives in Zadar*

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Augustinus Martius, busta I, 1540–1552.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Cornelius Constantius, busta I, 1567–1569.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Daniel Cavalca, busta I–III, 1551–1566.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Franciscus Thomaseus, busta I, 1548–1561.

Gabriel Cernotta, busta I, 1562–1564.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Horatius de Marchettis, busta I, 1567–1569.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Johannes a Morea, busta I, 1540–1569.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Johannes Michael Mazzarellus, busta I–IV, 1540–1554.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Marcus Aurelius Sonzonius, busta I, 1544–1548.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Nicolaus Canali, busta I, 1548–1567.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Nicolaus Drasmileus, busta I, IV, 1540–1566.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Petrus de Bassano, busta I–II, 1540–1569.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Paulus de Sanctis, busta I, 1545–1551.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Simon Budineus, busta I, 1556–1566.

DAZD 31, BZ – Zadar (XII–1797), 1279–1797: Simon Mazzarellus, busta I, 1555–1569.

Popis literature / Literature

B. Arbel 1996 – Benjamin Arbel, *Colonie d'oltremare*, u / in: *Il rinascimento: Società ed economia*, eds. A. Tenenti & U. Tucci, Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima 5, Rome, 1996, 947–985.

B. Arbel 2013 – Benjamin Arbel, *Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period*, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 125–253.

Benyovsky Latin 2009 – Irena Benyovsky Latin, *Srednjovjekovni Trogir: prostor i društvo*, Zadar: Hrvatski insitut za povijest, 2009.

Bourdieu 2015 – Pierre Bourdieu, *La distinction: Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 2015 [1979].

Brewer 2010 – John Brewer, *Microhistory and the Histories of Everyday Life*, *Cultural and Social History*, 7/1, 2010, 87–109.

Budak 1997 – Neven Budak, *Urban élites in Dalmatia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, u / in: *Città e sistema adriatico alla fine del medioevo: Bilanci degli studi e prospettive di ricerca*, ed. M. Ghezzi, Venice, 1997, 181–199.

Burke 2014 – Ersie C. Burke, *The Greeks of Venice, 1498–1600: Immigration, Settlement, and Integration*, Turnhout: Brepols, 2014

Cerman 2012 – Markus Cerman, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, London: Palgrave Macmillan, 2012.

Chambers 1970 – David S. Chambers, *The Imperial Age of Venice, 1380–1580*, New York, N.Y.: Harcourt Brace Jovanovich, 1970.

Chojnacki 2000 – Stanley Chojnacki, *Identity and Ideology in Renaissance Venice: The Third Serrata*, u / in *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797*, eds. J. Martin & D. Romano, Baltimore, Md., 2000, 263–294.

Comparato 1973 – Victor Ivo Comparato, Calini, Muzio, u / in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, ed. A. Ghisalberti, Rome, 1973, vol. XVI, 725–727.

- Cozzi 1973 – Gaetano Cozzi, Authority and the Law in Renaissance Venice, u / in: *Renaissance Venice*, ed. J. Hale, London, 1973, 293–345.
- Cozzi 1997 – Gaetano Cozzi, Authority and the Law in Renaissance Venice, u / in: *Renaissance Venice*, ed. J. Hale, London, 1973, 293–345.
- Cristellon & Meidel Menchi 2013 – Cecilia Cristellon & Silvana Meidel Menchi, Religious Life, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 379–420.
- Čoralić 2006 – Lovorka Čoralić, Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, 2006, 231–261.
- Čoralić 2008 – Lovorka Čoralić, Mletački časnici, svećenici, građani: Tragom Barana u Zadru (XVII.–XVIII. stoljeće), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 50, 2008, 147–192.
- Čoralić 2011 – Lovorka Čoralić, Iseljenici iz Herceg-Novoga u Zadru: Tragom oporučnih spisa iz 16. i 17. stoljeća, *Annali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 49, 2011, 77–90.
- D'Andrea 2013 – David D'Andrea, Charity and Confraternities, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 420–447.
- de Vivo 2010 – Filippo de Vivo, Prospect or Refuge? Microhistory, History on the Large Scale: A Response, *Cultural and Social History*, 7, no. 3, 2010, 387–397.
- Dokoza 2009 – Serđo Dokoza, *Dinamika otočnog prostora: društvena i gospodarska povijest Korčule u razvijenom srednjem vijeku*, Split: Književni krug, 2009.
- Doumerc 1996 – Bernard Doumerc, Il dominio del mare, u / in: *Il rinascimento: Società ed economia*, eds. A. Tenenti & U. Tucci, Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima 5, Rome, 1996, 113–180.
- Doumerc 2001 – Bernard Doumerc, L'Adriatique de XIIIe au XVIIe siècle, u / in: *Histoire de l'Adriatique*, ed. Pierre Cabanes, Paris, 2001, 201–316.
- Dursteler 2006 – Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Dursteler 2013 – Eric R. Dursteler, Introduction: A Brief Survey of Histories of Venice, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 1–24.
- Fine 1987 – John V.A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the late 12th Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1987.
- Finkel 2007 – Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*, London: Murray, 2005.
- Foretić 1980 – Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, 2 vols., Zagreb, 1980.
- Georgopoulou 2001 – Maria Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies: Architecture and Urbanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Goffman 2009 – Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Grmek 2002 – Mirko Dražen Grmek, Grisogono, Frederik, *Hrvatski biografski leksikon*, 2002, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=25> (pregledano / consulted 29/11/2019).
- Grubb 2000 – James S. Grubb, Elite Citizens, u / in: *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297–1797*, eds. J. Martin & D. Romano, Baltimore, Md., 2000, 339–364.
- Harris 2003 – Robin Harris, *Dubrovnik: A History*, London: Saqi, 2003.
- Heywood 2013 – Colin Heywood, Microhistory/ Maritime History: Aspects of the British Presence in the Western Mediterranean in the Early Modern Period, u / in: *La frontiere méditerranéenne du XVe au XVIIe siècle: Échanges, circulations et affrontements*, eds. A. Fuess & B. Heyberger, Turnhout, 2013, 84–111.
- Hurlburt 2016 – Holly S. Hurlburt, *Daughter of Venice: Caterina Corner, Queen of Cyprus and Woman of the Renaissance*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2016.
- I Greci durante la venetocrazia – I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee, XIII–XVIII sec.*, eds. C. Maltezos, A. Tzavara & D. Vlassi, Venice: Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 2009.
- Il commonwealth veneziano ... – Il commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della repubblica. Identità e peculiarità*, eds. G. Ortalli, O. Schmitt & E. Orlando, Venice: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2015.
- Imber 2010 – Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- Jungwirth 2010 – Julia Jungwirth, Procurator, u / in: *Studienwörterbuch Rechtsgeschichte und Römisches Recht*, eds. T. Olechowski & R. Gamauf, Vienna, 2010, 375.

- Knapton 1992 – Michael Knapton, Tra dominante e dominio, 1517–1630, u / in: *La Repubblica di Venezia nell'età moderna: Dal 1517 alla fine della Repubblica*, eds. G. Cozzi, M. Knapton & G. Scarabello, Turin, 1992, 201–549.
- Knapton 2013 – Michael Knapton, The Terraferma State, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 85–124.
- Kohl, Mozzato & O'Connell 2009 – B. Kohl, A. Mozzato & M. O'Connell, *Rulers of Venice*, 2009, <http://rulersofvenice.org/> (pregledano / consulted 29/11/2019).
- Kolanović 1979 – Josip Kolanović, Izvori za povijest trgovine i pomorstva srednjovjekovnih dalmatinskih gradova s osobitim osvrtom na Šibenik, *Adriatica Maritima*, 3, 1979, 63–150.
- Kreiser 2010 – Klaus Kreiser, *Der osmanische Staat, 1300–1922*, Munich: Oldenbourg, 2010.
- Krekić 1985 – Bariša Krekić, The Attitude of Fifteenth-Century Ragusans Towards Literacy, u / in: *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, ed. S. Vryonis, Jr., Malibu, Fl.: Undena Publications, 1985, 225–232.
- Krekić 1987 – Bariša Krekić, Developed Autonomy: The Patricians in Dubrovnik and Dalmatian Cities, u / in: *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, ed. B. Krekić, Berkeley, Calif., 1987, 185–215.
- Krekić 1995 – Bariša Krekić, On the Latino-Slavic Cultural Symbiosis in Late Medieval and Renaissance Dalmatia and Dubrovnik, *Viator*, 26, 1995, 321–332.
- Krekić 1996 – Bariša Krekić, Venezia e l'Adriatico, u / in: *Il rinascimento: Società ed economia*, eds. A. Tenenti & U. Tucci, Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima 3, Rome, 1996, 51–85.
- Krekić 1997 – Bariša Krekić, *Dubrovnik: A Mediterranean Urban Society, 1300–1600*, Aldershot: Variorum, 1997.
- Krekić 2007 – Bariša Krekić, *Unequal Rivals: Essays on Relations between Dubrovnik and Venice in the 13th and 14th Centuries*, Zagreb: HAZU Dubrovnik, 2007.
- La Repubblica di Venezia nell'età moderna, 1986-1992* – *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*, eds. G. Cozzi, M. Knapton & G. Scarabello, 2 vols., Turin, 1986–1992.
- Landwehr 2012 – Achim Landwehr, Alte Zeiten, Neue Zeiten: Aussichten auf die Zeit–Geschichte, u / in: *Frühe Neue Zeiten: Zeitwissen zwischen Reformation und Revolution*, ed. A. Landwehr, Bielefeld: Transcript, 2012, 9–39.
- Löw 2008 – Martina Löw, *Soziologie der Städte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008.
- Malz 2006 – Arié Malz, Frühneuzeitliche Modernisierung als Sackgasse: Die dalmatinische Städtewelt vom 15. bis zum 18. Jahrhundert, u / in: *Städte im östlichen Europa: Zur Problematik von Modernisierung und Raum vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, ed. C. Goehrke, Zurich, 2006, 103–133.
- Martin & Romano 2000 – John Martin & Dennis Romano, Reconsidering Venice, u / in: *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City–State, 1297–1797*, eds. J. Martin & D. Romano, Baltimore, Md., 2000, 1–25.
- Mayhew 2008 – Tea Mayhew, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara, 1645–1718*, Rome: Viella, 2008.
- McKee 1998 – Sally McKee, Women under Venetian Colonial Rule in the Early Renaissance. Observations on Their Economic Activities, *Renaissance Quarterly*, 51, no. 1, 1998, 34–67.
- Metzeltin 2009 – Michael Metzeltin, Le varietà italiane sulle coste dell'Adriatico orientale, u / in: *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo / Der westliche Balkan, der Adriaarum und Venedig (13.–18. Jahrhundert)*, eds. G. Ortalli & O. Schmitt, Vienna, 2009, 199–237.
- Mikrogeschichte – Makrogeschichte ... – Mikrogeschichte – Makrogeschichte: Komplementär oder inkommensurabel?*, ed. J. Schlumbohm, Göttingen: Wallstein, 2000.
- Mlacović 2008 – Dušan Mlacović, *Građani plemići: Pad i uspon iga plemstva*, Zagreb: Leykam, 2008.
- Mocellin 1992 – Marina Mocellin, La città fortificata di Zara dal XV al XVI sec., *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria*, 15/4, 1992, 9–68.
- Mueller 1996 – Reinhold C. Mueller, Aspects of Venetian Sovereignty in Medieval and Renaissance Dalmatia, u / in: *Quattrocento adriatico: Fifteenth-Century Art of the Adriatic Rim*, ed. C. Dempsey, Bologna, 1996, 25–56.
- Nani 1686 – Giovan Battista Nani, *Historia della Repubblica Veneta dal 1613 al 1671*, Venice: Combi & La Nouè, 1686.
- Novak 1928 – Grga Novak, Quaternus izvoza iz Splita 1475–1476. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, n.s. 2, 1928, 92–102.
- O'Connell 2009 – Monique O'Connell, *Men of Empire: Power and Negotiation in the Venetian Maritime State*, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 2009.

- O'Connell 2013 – Monique O'Connell, *Individuals, Families, and the State in Early Modern Empires: The Case of the Venetian Stato da Mar*, *Zgodovinski časopis*, 67, 2013, 8–27.
- Orlando 2002 – Ermanno Orlando, *Gli accordi con Curzola, 1352–1421*, Rome: Viella, 2002
- Ortalli 2002 – Gherardo Ortalli, *Entrar nel Dominio: Le dedizioni delle città alla Repubblica Serenissima*, u / in: *Società, economia, istituzioni. Elementi per la conoscenza della Repubblica di Venezia*, eds. G. Zordan & G. Benzoni, Verona, 2002, vol. II, 49–62.
- Ortalli 2009 – Gherardo Ortalli, *Beyond the Coast – Venice and the western Balkans: The Origins of a Long Relationship*, u / in: *Balceni occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo / Der westliche Balkan, der Adriaarum und Venedig (13.–18. Jahrhundert)*, eds. G. Ortalli & O. Schmitt, Vienna, 2009, 9–25.
- Pederin 1987 – Ivan Pederin, *Die venezianische Verwaltung Dalmatiens und ihre Organe (XV. und XVI. Jahrhundert)*, *Studi veneziani*, 12, 1987, 99–164.
- Peričić 1992 – Šime Peričić, *Prilog poznavanju agrarnih odnosa u mletačkoj Dalmaciji*, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 34, 1992, 135–159.
- Pregled arhivskih fondova ...*, 2006 – *Pregled arhivskih fondova i zbirki republike Hrvatske*, ed. J. Kolanović, vol. I, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2006.
- Raukar 1977 – Tomislav Raukar, *Zadar u XV. stoljeću: Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1977.
- Raukar 1981 – Tomislav Raukar, *Društvene strukture u mletačkoj Dalmaciji*, u / in: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ed. M. Gross, Zagreb, 1981, 103–125.
- Raukar 2000 – Tomislav Raukar, *Jadranski gospodarstvi sustavi: Split 1475–1500*, *Rad HAZU*, 430(38), 2000, 49–125.
- Raukar 2008 – Tomislav Raukar, *Croatia within Europe*, u / in: *Croatia in Europe: Culture, Arts, and Sciences*, eds. I. Supićić & E. Hercigonja, *Croatia in the Late Middle Ages and the Renaissance. A Cultural Survey*, 2, London, 2008, 7–40.
- Raukar et al. 1987 – Tomislav Raukar, Ivo Petricioli, Franjo Švelec & Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom, 1409–1797*, *Prošlost Zadra*, 1, Zadar, 1987.
- Ravid 2013 – Benjamin Ravid, *Venice and its Minorities*, u / in: *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, ed. E. Dursteler, Leiden, 2013, 449–485.
- Rizzi 2012 – Alberto Rizzi, *I leoni di San Marco: Il simbolo della Repubblica veneta nella scultura e nella pittura*, 3 vols., Caselle di Sommacampagna: Cierre, 2012.
- Rothman 2012 – E. Nathalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects Between Venice and Istanbul*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2012.
- Sander-Faes (forthcoming) – Stephan Sander-Faes, Šime Budinić in Zadar, 1556–69: The Topography of Everyday Life of a Renaissance Humanist, u / in: *zbornik radova sa znanstvenog skupa Colloquium Marulianum održanog u Splitu 2019. (u tisku) / proceedings of the scholarly conference Colloquium Marulianum held in Split in 2019 (forthcoming)*.
- Sander-Faes 2013 – Stephan Sander-Faes, *Urban Elites of Zadar: Dalmatia and the Venetian Commonwealth, 1540–1569*, Rome: Viella, 2013.
- Sander-Faes 2014 – Stephan Sander-Faes, *Between Families and Institutions: Zadar's Notaries as Intermediaries between Church and Society in the mid-Sixteenth Century Adriatic*, *Südost-Forschungen*, 73, 2014, 172–190.
- Sander-Faes 2015 – Stephan Sander-Faes, *Merchants of the Adriatic: Zadar's Trading Community Around the mid-Sixteenth Century*, u / in: *Union in Separation ...*, 2015, 647–864.
- Sander-Faes 2016 – Stephan Sander-Faes, *Procuratorial Networks: Reconstructing Communication in the Early Modern Adriatic*, u / in: *People and Goods on the Move: Merchants, Networks and Communication Routes in the Medieval and early Modern Mediterranean*, eds. Ö. Çaykent & L. Zavagno, Fisciano, 2016, 79–92.
- Sander-Faes 2017 – Stephan Sander-Faes, *Alltagstopographien: Verflechtungen von Stadt, Umland und Bewohnern im venezianischen Dalmatien des 16. Jahrhunderts*, u / in: *Stadt, Region, Migration. Zum Wandel urbaner und regionaler Räume*, eds. H. Hecker, A. Heusler & M. Stephan, Ostfildern, 2017, 61–79.
- Sander-Faes 2018 – Stephan Sander-Faes, "To avoid the costs of litigation, the parties compromise..." *Crime, Extrajudicial Settlement, and Punishment in Venetian Dalmatia, c. 1550*, u / in: *Venezia e il suo Stato da mar: Atti del convegno internazionale, Venezia, 9–11 marzo 2017/Venice and its Stato da mar: Proceedings of the International Congress, Venice, 9–11 March 2017*, ed. B. Crevato-Selvaggio, Rome, 2018, 127–157.

- Sander[-Faes] 2011 – Stephan Sander[-Faes], *Urban Elites in the Venetian Commonwealth. Social and Economic Mobility in early modern Dalmatia (Zadar/Zara, 1540 to 1569)*, doktorska disertacija (rukopis) / Ph.D. diss. (manuscript), University of Graz, 2011.
- Schmitt 2009 – Oliver J. Schmitt, Das venezianische Südosteuropa als Kommunikationsraum, ca. 1400 – ca.1600, u / in: *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo / Der westliche Balkan, der Adriaraum und Venedig (13.–18. Jahrhundert)*, eds. G. Ortalli & O. Schmitt, Vienna, 2009, 77–101.
- Schmitt 2011 – Oliver J. Schmitt, L'apport des archives de Zadar à l'histoire de la Méditerranée orientale au XVe siècle, u / in: *Venise et la Méditerranée*, eds. S. Franchini, G. Ortalli & G. Toscano, Venice, 2011, 45–54.
- Schmitt 2013 – Oliver J. Schmitt, Storie d'amore, storie di potere: La tormentata integrazione dell'isola di Curzola nello Stato da mar in una prospettiva microstorica, u / in: *Venezia e la Dalmazia*, eds. U. Israel & O. Schmitt, Rome, 2013, 89–109.
- Schmitt 2015 – Oliver J. Schmitt, "Altre Venezie" nella Dalmazia tardo-medievale? Un approccio microstorico alle comunità socio-politiche sull'isola di Curzola/Korčula, u / in: *Il commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della repubblica. Identità e peculiarità*, eds. G. Ortalli, O. Schmitt & E. Orlando, Venice, 2015, 203–233.
- Schmitt 2019 – Oliver J. Schmitt, *Korčula sous la domination de Venise: Pouvoir, économie et vie quotidienne dans une île dalmate au Moyen Âge tardif*, 2019, <https://books.openedition.org/cdf/6261> (pregledano / consulted 29/11/2019).
- Storia della cultura veneta, 1976-1986 – Storia della cultura veneta*, eds. G. Arnaldi & M. Pastore Storcchi, 10 vols., Vicenza, 1976-1986.
- Storia di Venezia, 1992-2002 – Storia di Venezia*, eds. Lellia Cracco Ruggini et al., 10 vols., Rome, 1992-2002.
- Stuard 1992 – Susan Mosher Stuard, *A State of Deference: Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries*, Philadelphia, Penn.: University of Pennsylvania Press, 1992.
- Šanjek, 2008 – Franjo Šanjek, The Church and Christianity, u / in: *Croatia in Europe: Culture, Arts, and Sciences*, eds. I. Supićić & E. Hercigonja, Croatia in the Late Middle Ages and the Renaissance. A Cultural Survey, 2, London, 2008, 227–258.
- Šimunković 2001 – Ljerka Šimunković, La politica linguistica della Serenissima verso i possedimenti "di là da mar": Il caso della Dalmazia, u / in: *Mito e antimito die Venezia nel bacino adriatico (secoli XV–XIX)*, ed. S. Graciotti, Rome, 2001, 95–104.
- Švelec 1989 – Franjo Švelec, Budinić, Šime, *Hrvatski biografski leksikon*, 1989, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3042> (pregledano / consulted 29/11/2019).
- Tatarin 2009 – Milovan Tatarin, Karnarutić, Barne, *Hrvatski biografski leksikon*, 2009, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=185> (pregledano / consulted 29/11/2019).
- The Ottoman Conquest of the Balkans ... – The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*, ed. O. Schmitt, Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016.
- Union in Separation ...*, 2015 – *Union in Separation: Diasporic Communities in the Eastern Mediterranean, 1100–1900*, eds. G. Christ et al., Rome: Viella, 2015.
- Vatin 2001 – Nicolas Vatin, *Les Ottomans et l'Occident, XVe–XVIIe siècles*, Istanbul: Isis, 2001.
- Vrandečić 2013 – Josip Vrandečić, La Dalmazia nella età moderna: L'influsso della "rivoluzione militare" sulla società dalmata, u / in: *Venezia e la Dalmazia*, eds. U. Israel & O. Schmitt, Rome, 2013, 151–163.
- Žmegač 2009 – Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb: Školska knjiga, 2009.

